
**HEDVIKA BOUKALOVÁ
ILONA GILLERNOVÁ A KOL.**

KAPITOLY Z FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

KAROLINUM

KAPITOLY Z FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

Hedvika Boukalová
Ilona Gillernová a kol.

Recenzovaly:
PhDr. Štěpánka Tůmová
Mgr. Lucie Albrechtová

Publikace vznikla v rámci programu UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“, byla podpořena prostředky na dlouhodobý rozvoj organizace.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Redakce Alena Jirsová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020
© Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová (ed.) a kol., 2020

ISBN 978-80-246-4461-5
ISBN 978-80-246-4467-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	11
1. Stručný přehled forenzněpsychologických disciplín (<i>Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová</i>)	13
1.1 Forenzněpsychologické disciplíny a jejich zaměření	13
1.2 Psychologie ve vyšetřování trestných činů	17
I. PACHATELÉ, TRESTNÉ ČINY A JEJICH OBĚTI	21
2. Motivace trestného činu násilné povahy (<i>Karel Netík</i>)	23
2.1 Motivace trestného činu násilné povahy a právo	23
2.2 Motivace trestného činu jako psychologický problém	24
2.3 Vybrané sociodemografické a osobnostní charakteristiky pachatelů násilné trestné činnosti	29
2.4 Duševní choroby a poruchy a jejich role při páčání trestné činnosti	33
2.4.1 Poruchy osobnosti	33
2.4.2 Psychotická onemocnění	34
2.4.3 Sexuální deviace	34
2.5 Problematika motivace jednotlivých typů násilných trestných činů	42
2.5.1 Trestný čin znásilnění a pohlavního zneužití	42
2.5.2 Sexuálně motivované vraždy	46
2.5.3 Vraždy v rodině (vztahová motivace trestného činu vraždy)	52
2.5.4 Majetková motivace vraždy	53
2.5.5 Nájemné vraždy	54
2.5.6 Žhářství a pumové útoky	55
3. Analýza zranění oběti a její forenzněpsychologický význam (<i>Zuzana Fajtlová</i>)	59
3.1 Posuzování poškození zdraví z hlediska medicíny	60
3.2 Zranění způsobená tupým nástrojem	61
3.2.1 Tržně zhmožděné rány	61
3.3 Poranění vzniklá užitím ostrých nástrojů	62
3.3.1 Řezné rány	62
3.3.2 Bodné rány	64
3.3.3 Sečné rány	65
3.4 Zranění způsobená střelnými zbraněmi	66
3.5 Vybrané mechanismy poranění	67
3.5.1 Poranění způsobená rukama	67
3.5.2 Poranění způsobená nohama	68

3.5.3 Udušení	68
3.6 Zranění oběti a možnosti jejich interpretace z hlediska posouzení motivace ...	71
4. Kriminální myšlení u pachatelů trestné činnosti (Petra Faridová)	75
4.1 Kriminální myšlení a možnosti uplatnění konceptu v praxi	76
4.2 Teoretická východiska	77
4.3 Detekce kriminálního myšlení	79
4.4 Specifika výskytu kriminálního myšlení	82
4.5 Kriminální myšlení a vybrané charakteristiky pachatelů trestné činnosti	83
5. Násilný trestný čin a riziko jeho recidivy (Petra Skřivánková)	91
5.1 Nebezpečnost a její predikce	92
5.2 Typy prognostiky kriminality	94
5.3 Posuzování rizika násilné recidivy	94
5.4 Kriminogenní faktory	96
5.5 Riziko násilné recidivy ve vztahu k vybraným rizikovým faktorům	97
5.5.1 Riziko násilné recidivy a psychóza	97
5.5.2 Riziko násilné recidivy a psychopatie	100
5.5.3 Riziko recidivy u sexuálního násilí	104
5.5.4 Riziko násilné recidivy a syndrom závislosti	105
5.6 Souhrn a doporučení	106
6. Psychologické souvislosti násilné trestné činnosti mladistvých (Ivana Špurná)	107
6.1 Vybrané charakteristiky kriminality mladistvých pachatelů	107
6.2 Mladiství pachatelé trestného činu vraždy	110
6.3 Příčiny nejzávažnější trestné činnosti mladistvých	111
6.3.1 Rodina mladistvého pachatele vraždy	111
6.3.2 Vztahy s vrstevníky u mladistvých pachatelů vraždy	119
6.3.3 Škola a její socializační vliv u mladistvých pachatelů vraždy	121
6.3.4 Osobnostní charakteristiky mladistvých pachatelů vraždy	122
7. Oběti trestných činů (Klára Zbořilová)	127
7.1 Viktimologie a postavení oběti	128
7.2 Dopad trestného činu na oběť	130
7.2.1 Viktimizace	130
7.2.2 Psychologický dopad činu na oběť a vyrovnání se s trestným činem	134
7.2.3 Faktory ovlivňující reakce oběti	137
7.2.4 Dlouhodobé následky viktimizace	139
7.3 Role oběti v dynamice trestného činu	141
7.3.1 Viktimologické zavinění, viktimnost a viktimogenní faktory	141
7.3.2 Typologie obětí	143
7.4 Falešné a nepravé oběti	145

7.5 Oběti některých specifických deliktů	146
7.5.1 Domácí násilí	146
7.5.2 Z násilnění	149
7.5.3 Hatecrimes	152
7.5.4 Stalking	153
7.6 Psychologické zásady jednání s obětí	155
7.7 Oběť v kontaktu s orgány činnými v trestním řízení	157

II. MOŽNOSTI PSYCHOLOGICKÉ ANALÝZY A PODPORY VYŠETŘOVÁNÍ ZÁVAŽNÝCH TRESTNÝCH ČINŮ

8. Psychologie výslechu a výpovědi (*Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová*)

8.1 K psychologii výpovědi	161
8.1.1 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi získávání informací	162
8.2 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi vštěpování a uchovávání informací	165
8.3 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi reprodukce informací	169
8.4 Příjem, zpracování a zachycení informací vyslychajícím	170
8.5 Výslech a vybrané kriminalisticko-psychologické poznatky	172
8.5.1 Příprava a plán výslechu	172
8.5.2 Stádia výslechu	174
8.5.3 Typické situace výslechu a výslechové techniky	177
8.6 Doznání	184
8.7 Typologie pachatelů s ohledem na situaci výslechu	185

9. Lživá výpověď (*Hedvika Boukalová*)

9.1 Rozpoznání lživé výpovědi	189
9.2 Psychické procesy podílející se na lživé výpovědi	190
9.3 Další přístupy ke lži	192
9.4 Videozáznam a lživá výpověď	193

10. Problematika výslechu dětských svědků (*Hedvika Boukalová, Zuzana Kostelníková, Ilona Gillernová*)

10.1 Úvod k problematice dětských svědků	195
10.2 Charakteristiky dětského svědka	198
10.3 Vybrané specifické techniky a metody užívané u dětských svědků	202
10.4 Problematika posuzování věrohodnosti dětských svědků a jejich výpovědi ..	204

11. Procesní úkon rekognice pohledem psychologických poznatků (*Hana Trojanová*)

11.1 Proces identifikace pachatele očitým svědkem	207
11.2 Proměnné v procesu rekognice	209

11.2.1	Proměnné bez možnosti ovlivnění	209
11.2.2	Proměnné s možností ovlivnění	211
11.2.3	Doporučení vycházející z psychologických výzkumů rekognice	212
12. Psychologické aspekty dalších procesních úkonů přípravného řízení trestního (<i>Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová</i>)		
	řízení trestního	213
12.1	Prověrka výpovědi na místě činu	214
12.2	Kriminalistická rekonstrukce	215
12.3	Konfrontace při objasňování trestného činu	219
12.4	Psychologická podpora realizace jednotlivých procesních úkonů	220
13. Psychologické profilování (<i>Karel Netík, Ilona Gillernová</i>)		
	profilování	223
13.1	Z historie profilování trestných činů	224
13.2	Východiska tvorby profilů pachatelů trestných činů	225
13.3	Indikace profilování	226
13.4	Zdroje informací k profilování	227
13.5	Typy profilů	230
13.6	Struktura profilu a způsob zpracování	231
13.7	Postup profilování	235
13.7.1	První krok – analýza místa činu	237
13.7.2	Druhý krok – odhad pachatelovy motivace	244
13.7.3	Třetí krok – sestavení psychologického profilu pachatele	250
13.8	Role oběti v profilování	251
14. Fyziodetekční vyšetření a možnosti psychologické analýzy (<i>Zuzana Dohnalová, Dana Štěpánková, Štěpán Vymětal</i>)		
	vyšetření a možnosti psychologické analýzy	255
14.1	Fyzilogické změny a polygrafické testování	256
14.2	Historický exkurz do fyziodetekčních metod a postupů	258
14.3	Využití polygrafického testování	259
14.4	Fyziodetekční metody v kriminalistické praxi u nás	259
14.5	Možnosti psychologické podpory jednotlivých fází fyziodetekčního vyšetření	261
14.6	Specifické otázky fyziodetekčního vyšetření	265
14.7	Příklady fyziodetekčních vyšetření a jejich analýz	268
15. Psychologická analýza videozáznamů procesních úkonů (<i>Ilona Gillernová, Hedvika Boukalová</i>)		
	analýza videozáznamů procesních úkonů	275
15.1	Charakteristika videozáznamů úkonů trestního řízení a jejich analýza	276
15.2	Obecné skupiny proměnných pro psychologickou analýzu videozáznamu	277
15.3	Psychologická analýza videozáznamů jednotlivých procesních úkonů	278
15.3.1	Místo činu	279
15.3.2	Videozáznam dalších procesních úkonů	281
15.4	Výslech a výpověď	283
15.5	Kriminalistická konfrontace	284

15.6	Rekognice osob či předmětů	284
15.7	Rekonstrukce trestného činu a проверка výpovědi na místě činu	285
16.	Vyšetřovatel v procesu objasňování trestných činů (<i>Hedvika Boukalová</i>)	287
16.1	Profesní role vyšetřovatele a základní psychologické souvislosti	288
16.2	Vybrané profesní charakteristiky vyšetřovatele	290
16.3	Profesní dovednosti vyšetřovatele a osobnost pachatele	292
16.4	Profesní dovednosti vyšetřovatele v sociální interakci a komunikaci s vyšetřovaným	296
16.5	Reflexe vlastní činnosti vyšetřovatele a možnosti rozvíjení profesních dovedností	300
17.	Psychologická soudněznalecká činnost v kostce (<i>Karel Netík</i>)	305
17.1	Kvalifikační předpoklady	306
17.2	Postavení znalce v trestním a civilním řízení	307
17.3	Spolupráce znalce psychologa s jinými znalci	309
17.4	Komunikace znalce s právními odborníky, znalec před soudem	310
17.5	Problém objektivitы znaleckých posudků	311
17.6	Modelový znalecký posudek	313
III.	OBVINĚNÍ A ODSOUZENÍ	315
18.	Vazební stíhání obviněných a vyšetřování trestného činu	
	(<i>Daniela Müllerová</i>)	317
18.1	Legislativní rámec vazebního stíhání pachatele	318
18.2	Vyšetřovací vazba z hlediska trestně stíhaného	319
18.3	Psychologická praxe ve vazební věznici	321
18.4	Specifika policejního vyšetřování vazebně stíhaných obviněných	323
19.	Psychologické aspekty resocializace odsouzených (<i>Václav Jiříčka</i>)	327
19.1	Účel trestu odnětí svobody	327
19.2	Principy efektivních intervencí s odsouzenými	328
19.3	Kriminogenní rizika v komorbiditě s jinými poruchami	332
19.4	Odborné zacházení s odsouzenými v českých věznicích	333
19.4.1	Programy zacházení	333
19.4.2	Specializované zacházení	333
19.4.3	Specializované oddíly odsouzených	334
19.4.4	Standardizované programy	336
19.4.5	Terapie s chovanci v zabezpečovací detenci	337
19.4.6	Aktuální psychologické přístupy v penitenciární praxi	338
19.5	Účinnost intervencí	341

IV. METODOLOGICKÉ SOUVISLOSTI A VYBRANÉ PSYCHODIAGNOSTICKÉ POSTUPY	343
20. Psychodiagnostika a forenzní psychologie (<i>Šárka Blatníková</i>)	345
20.1 Klinické metody a klinický přístup ve forenzní psychologii	346
20.1.1 Rozhovor a pozorování ve forenzněpsychologické činnosti	346
20.1.2 Psychologická anamnéza	349
20.1.3 Analýza produktů ve forenzní psychologii	350
20.2 Testové metody ve forenzní psychologii	352
20.3 Některá specifika v práci a diagnostice forenzního psychologa	354
21. Predikční nástroje posuzování rizika násilné recidivy (<i>Petra Skřivánková</i>) ...	357
21.1 Posuzování rizika násilné recidivy: VRAG	359
21.2 Hareho škála psychopatie: PCL-R	360
21.3 Inventář posouzení nebezpečnosti: LSI-R	360
21.4 Souhrnná Analýza Rizik a Potřeb Odsouzených: SARPO	361
21.5 Hodnocení rizika násilného chování: HCR-20, 3. verze	362
22. Inventář kriminálních stylů myšlení (<i>Petra Faridová</i>)	365
22.1 Česká verze PICTS-cz a její popis	366
22.2 Interpretační postupy PICTS-cz	369
23. Kognitivní interview (<i>Zuzana Kostelníková</i>)	371
23.1 Základní principy kognitivního interview	372
23.2 Techniky užívané v průběhu kognitivního interview	373
23.3 Průběh kognitivního interview	376
23.4 Porovnání kognitivního interview s jinými metodami	379
PŘÍLOHY	381
Summary	407
Literatura	409

Úvod

Záměrem kolektivní monografie, do které právě nahlížíte, je přiblížit problematiku zajímavých témat **forenzní psychologie**, kterým se tým spoluautorů věnuje z různých úhlů pohledu. Obsah odborné publikace navazuje na studijní text *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie* kolektivu autorů pod vedením I. Gillernové a H. Boukalové (2006). Kapitoly, které byly součástí uvedeného studijního textu a byly případně jen dílčím způsobem upraveny, jsou v této nové publikaci označené poznámkou pod čarou, dvanáct kapitol je zcela nových.

Současná publikace zachovala charakter původního textu - vychází z širšího pohledu na **trestný čin**, jeho spáchání i objasňování, všímá si **pachatele i oběti**, zajímá ji **vyšetřovatel** a jeho interakce s účastníky trestního řízení, zaměřuje se na **psychologické souvislosti jednotlivých procesních úkonů**, vybírá **metodologické i diagnostické postupy** související s vyšetřováním trestných činů, přidává různá nová témata i prakticko-aplikační souvislosti. Může zaujmout nově zařazená kapitola věnovaná psychologickým souvislostem **zranění oběti násilného trestného činu, stejně jako poznatky ke kriminálnímu myšlení pachatelů**. Nová publikace se podstatně více věnuje **dětem a jejich svědecké výpovědi, ale také**

dospívajícím v roli pachatelů násilných trestných činů. Pachatel nás zajímá nejen v situaci trestné činnosti, ale také ve fázi celého vyšetřování, soudněznalecké expertizy, případného vazebního stíhání, soudního projednávání i odsouzení a výkonu trestu odnětí svobody.

Nová publikace je poněkud jinak strukturovaná právě proto, že přibyla zcela nová témata. Je členěná do pěti nestejně obsáhlých částí. Kolektivní monografie začíná dosti obsírně, v šesti kapitolách zpracovanou problematikou *Pachatelů, trestných činů a jejich obětí*, pokračuje neméně rozsáhlou částí věnovanou *Možností psychologické analýzy a podpory vyšetřování závažných trestných činů*, rozpracovanou do deseti kapitol. Následuje část věnovaná ve dvou kapitolách *Obviněným a odsouzeným*, ve které se čtenář seznámí s problematikou vazebně stíhaných a odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Publikaci uzavírají čtyři kapitoly zabývající se *Metodologickými souvislostmi a vybranými psychodiagnostickými postupy ve forenzní psychologii*.

Jednotliví autoři přinášejí specifické pohledy. Někteří upřednostňují teoretickou rovinu uchopení problémů, jiní směřují ke konkrétní kriminalistické praxi, z některých částí je zřejmá zkušenost, jiné se více zaměřují na zpracování odborných pramenů vztahujících se k dané problematice. Publikace reflektuje množství otázek forenzněpsychologické problematiky, texty jednotlivých kapitol provází množství **příkladů** či konkrétních **ilustrací** dokládajících význam psychologického úhlu pohledu pro objasňování trestných činů. Také v Příloze najde čtenář ukázkou podpory vyšetřování závažného trestného činu s prvky postupů profilování (Příloha č. 1), dále příklad zpracování soudněznaleckého psychologického posudku na pachatele (Příloha č. 2), ale také podobu jednoho z možných intervenčních postupů při práci s vězňenými (Příloha č. 3). Jenom podotýkáme, že jazyk užitých příkladů (např. ukázek z psychologických profilů) je upraven pro potřeby odborné publikace. Také je na místě připomenout, že pojem *pachatel* je v celém textu užíván jako obecnější označení osoby, která se podílela na spáchání trestného činu. Dále jsou používány pojmy *podezřelý* – tj. osoba podezřelá ze spáchání trestného činu či přestupku; *obviněný* – tj. osoba, proti které bylo zahájeno trestní stíhání; *obžalovaný* – tj. osoba, které bylo nařízeno hlavní soudní líčení; *odsouzený* je pak ten, jehož rozsudek, rozhodnutí soudu, nabyl právní moci.

Domníváme se, že publikace může zaujmout psychology, policisty, právníky, soudní znalce, speciální pedagogy, sociální pracovníky, ale je určena všem, kteří se zajímají o aktuální otázky kriminalistické praxe a uvažují o možnostech využití psychologických poznatků a souvislostí ve forenzní praxi.

Autorky a autoři předkládané publikace, kteří se věnovali různým otázkám ve forenzních souvislostech, se tak mohou nyní o své zkušenosti z odborné aktivity podělit se svými čtenáři. Potěšilo by nás, kdyby čtenář získal nejen nové poznatky, ale kdyby ho kniha inspirovala i k zamyšlení nad různými přístupy a postupy forenzní teorie a praxe.

/1/

Stručný přehled forezněpsychologických disciplín¹

Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová

1.1 FOREZNĚPSYCHOLOGICKÉ DISCIPLÍNY A JEJICH ZAMĚŘENÍ

Forezní psychologie je aplikovanou psychologickou disciplínou, která se uplatňuje tam, kde se jedinec stává subjektem občanských a trestněprávních vztahů. Studuje chování a prožívání člověka v situacích regulovaných právem (Netík, Netíková, Hájek 1997; Heretik 2004 a další). Je zde vyjádřena jednak vazba na psychologii jako vědní obor, jednak na to, co je pro forezní psychologii charakteristické v systému psychologických disciplín. V rámci forezní psychologie je tak zkoumána psychologická problematika v právně relevantních situacích.

Forezněpsychologické myšlení lze spojit s právnickým hlediskem, a tedy se vznikem a vývojem práva už od dob starověkého Říma. Ačkoli **dějiny forezněpsychologického myšlení** jsou rozsáhlé, dosud přehledně

1 Kapitola vychází z původní kapitoly v publikaci: Gillernová, I., Boukalová, H. (ed.) (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.

a systematicky zpracovány nejsou. Odvíjely se od tří základních specializací – kriminologické, kriminalistické a penologické psychologie. Jejich rozvoj byl v průběhu sledovaného času nerovnoměrný. Byl závislý na právní orientaci a potřebě, na společenské situaci a také na osobnostech, které se dané problematice věnovaly. V kriminologické psychologii se soustřeďovala pozornost na strukturální a dynamické aspekty osobnosti pachatele, na jeho zvláštnosti, na motivaci k trestnému jednání, na formulování teorií kriminálního chování. S rozvojem přírodních věd ve druhé polovině 19. století, kdy se začala zdokonalovat kriminalistická technika a taktika (daktyloskopie, balistika, antropometrie apod.), získávají na významu i výsledky experimentální psychologie při prověřování spolehlivosti a věrohodnosti výpovědí pachatelů, svědků a obětí. Také moderní progresivní systémy zacházení s pachateli trestných činů, způsoby jejich věznění a efektivní nápravy stále více využívají psychologických poznatků a jsou rozvíjeny v rámci penitenciární psychologie.

V našich podmínkách dochází k systémovému a komplexnímu rozvoji forenzní psychologie od šedesátých let 20. století. Teoretická základna je budována ve třech výzkumných ústavech – kriminologickém, kriminalistickém a penologickém. Interdisciplinární charakter uvedených pracovišť poskytl široký prostor pro integraci psychologických poznatků do oblasti práva. **Současný stav forenzní psychologie** lze charakterizovat širokou **diferenciací a specifičností jednotlivých forezněpsychologických disciplín**. Jejich členění lze provést z různých úhlů pohledu – setkáváme se s členěním podle časové posloupnosti **trestního řízení** – od přípravného řízení přes líčení před soudem až po odpykávání trestu, (Neumann podle Netík, Netíková, Hájek 1997). Při zohlednění specifík psychiky jedince v jednotlivých fázích ontogeneze a jejich dopadem na páchání trestné činnosti jde o forenzní psychologii dětského věku (0–15 let), juvenilního věku (15–18 let), adolescentního věku (18–22 let), dospělého věku (22–60 let) a regresního věku (60 a více let) (Heretik 1993).

Pro stručné představení jednotlivých forezněpsychologických disciplín využijme členění podle **časové posloupnosti**, jak ji koncipoval nestor české forenzní psychologie Jan Neumann v sedmdesátých letech minulého století. Rozlišil psychologii kriminalistickou, soudní, penitenciární a postpenitenciární. Zvlášť pak stojí psychologie kriminologická, policejní i oblast **preventivních** opatření. A. Heretik k tomuto členění ještě doplňuje psychologii posudkovou (zabývá se posuzováním pracovní způsobilosti zejména jedinců, kteří překonali závažné choroby a úrazy), psychologii soudnělékařskou (ve spolupráci se soudními lékaři se věnuje psychologické interpretaci zranění a příčin smrti poškozených vzhledem k osobnostním rysům a stavu pachatele v čase činu), forezněpsychologický výzkum (vyvíjející nové metody expertizní činnosti, ověřující efekt jednotlivých psychoterapeutických resocializačních programů, zabývající se psychologickými interpretacemi materiálních a paměťových stop trestného činu, vyvíjející kritéria prognózy resocializace a prevence prvopachatelství a recidivity) (Heretik 1993).

Z uvedeného třídění J. Neumanna se zdánlivě vymyká **kriminologická psychologie**. Vstupuje však do všech oblastí forenzní psychologické vědy i praxe. Struktura a dynamika osobnosti pachatelů trestných činů se odvíjí od široké palety psychologických teorií a koncepcí. Ty předkládají popis a výklad psychických charakteristik pachatelů, jejich klasifikaci v závislosti na jejich osobnosti a vývojových zvláštnotech, na jejich motivaci. Získané výsledky se pak efektivně promítají do úspěšnosti vyšetřovacích procesů, adekvátnosti soudního rozhodování i do následného zacházení s odsouzenými. Nedoceníitelný význam mají pečlivé analýzy různých druhů trestné činnosti v současné společnosti (organizovaný zločin, vraždy „na objednávku“, finanční podvody, tunelování, kyberkriminalita apod.).

V rámci forenzní psychologie je speciálně zkoumána **viktologie** jako nauka o oběti. Zaměřuje se na popis a výklad interakce mezi pachatelem a obětí před trestným činem a v jeho průběhu. Viktologie také dbá o zajištění práv a nároků oběti z hlediska právních a psychologických aspektů. V této souvislosti se nauka o oběti zabývá primární viktimizací (škodou a újmou, které utrpěla oběť samotným trestným činem), sekundární viktimizací (jedinec je dále traumatizován nejen nepochopením či odmítnutím ve vlastní rodině a blízkém okolí, nýbrž též v průběhu trestního řízení) i viktimizací terciární (představující situaci, ve které jedinec není schopen překonat traumatizující zkušenost, přestože došlo k určité nápravě) (Sochůrek 2003; Velikovská 2016).

Kriminalistická psychologie se uplatňuje zejména v přípravném řízení trestním. Specifickými problémy jsou zjištění pachatele, jeho usvědčení (psychologické a kriminalistické aspekty jednotlivých procesních úkonů), kvalita výpovědí obviněných, svědků, poškozených. Veškeré procesní úkony se odehrávají v rámci složitých interakčních aktivit. Na významu tak nabývá nejen právní odborná připravenost orgánů činných v trestním řízení, nýbrž i jejich praktické psychologické znalosti a dovednosti. Očekává se a je v zájmu efektivního objasňování trestných činů, aby kriminalisté vystupovali jako profesionálové, a to v mezích stanovených zákonem. Ve složitých případech dává trestní řád možnost požádat o odbornou pomoc **psychologa jako konzultanta či soudního znalce**.

Psychologická konzultační činnost a psychologická soudněznalecká expertiza ve svých důsledcích nejsou omezeny pouze na oblast přípravného, eventuálně soudního řízení, ale ovlivňují zásadním způsobem i další osudy pachatelů trestných činů.

Postup v přípravném řízení trestním a jeho výsledky zásadním způsobem ovlivňují řízení rozhodovací a vykonávací. Jedná se o komplexní proces, v němž samostatnost jednotlivých forenzních oblastí je relativní, stejně jako jsou relativní hranice jednotlivých stadií v procesu zacházení s pachatelem a způsoby i prostředky jeho ovlivňování. Nesporné a jednoznačné prokázání viny obviněného není pouze podkladem pro spravedlivý rozsudek, ale současně i pro zaujetí adekvátního postoje konkrétního jedince ke spáchanému trestnému činu a pro následující akceptování uděleného trestu. Neodvratitelnost trestu,

tj. odhalení a potrestání každého spáchaného trestného činu, má svůj význam především v individuální prevenci.

Každopádně platí, že výsledky přípravného řízení ovlivňují i průběh řízení před soudem. Je žádoucí, aby se rozhodování soudu opíralo nejen o charakter a závažnost trestného činu, ale v adekvátní míře také o znalost osobnosti obžalovaného. Soudy však často nemají dostatek odborných podkladů pro její posouzení, a to ani v případech, kdy je to nezbytně nutné (např. u pachatelů závažných úmyslných trestných činů, u pachatelů s defektní strukturou osobnosti, s nejasnou motivací apod.). Popis chování obviněného v jednotlivých vyšetřovacích úkonech má svůj nezastupitelný význam při soudním projednávání.

Soudní psychologie představuje aplikaci psychologických poznatků v civilním a trestním řízení. Nejdelší tradici má soudní psychologická expertiza, která má procesní význam, slouží jako důkazní prostředek. Soud přiznává znalcům-psychologům specifické kompetence, které se týkají posuzování osobnosti obviněného, motivace, kriminálního chování obviněného, věrohodnosti jeho výpovědi, odhadu nebezpečnosti, interpersonálních vazeb (v případě skupinového deliktu posouzení dynamiky skupiny), předpokladů a možností resocializace.

Do oblasti soudní psychologie je aktuálně stále více zahrnována psychologie soudního líčení a psychologický výklad rozhodovacího procesu soudců (nově Jaroš 2019). Je zkoumán průběh komunikace mezi všemi hlavními aktéry z hlediska jejich vlivu na průběh a výsledky líčení. Přestože jednotlivé procesní role jsou přesně vymezeny trestním řádem, zůstává určitý individuální prostor pro jejich naplnění. Uplatňují se v nich vědomé i nevědomé motivy, předpojatosti, intuice, osobní zkušenosti. Hlavními činiteli, kteří určují atmosféru v soudní síni, jsou právní profesionálové – soudci, státní zástupci, obhájci. Z hlediska psychologie má však i způsob jejich komunikace vliv na výsledky soudního rozhodnutí. Tíživá či lhostejná atmosféra, agrese či zmatenost účastníků řízení může komplikovat snahu dospět k racionálnímu, věcnému a objektivnímu závěru.

Penitenciární psychologie aplikuje psychologické poznatky především v procesu výkonu trestu odnětí svobody. Je součástí penologické vědy a vyvíjela se relativně samostatně v rámci forenzní psychologie. Rozsah působnosti penitenciární psychologie je široký. Zkoumá osobnost odsouzeného z hlediska individuálních zvláštností, vývojových aspektů, etiopatogeneze delikventního jednání a prognózy dalšího jednání. Řeší problematiku klasifikace odsouzených. Hledá vhodná kritéria pro jejich třídění, které je podkladem pro diferencovaný systém zacházení (Urbanová, Netík 1985). Psychologické poznatky jsou využívány ve stanovených resocializačních programech (tzv. programech zacházení), především v oblasti poradenské, výchovkové a terapeutické, v poskytování intervence v krizových situacích (sebepoškozování, pokusy o sebevraždu, hladovky, agrese, vzpoury apod.). V souvislosti s analýzou sociálního klimatu vězeňských zařízení jsou studovány důsledky prizonizace

(ideologizace a institucionalizace) včetně doporučení na minimalizaci těchto negativních jevů.

Úspěšné završení procesu penitenciární resocializace a trestů, které nezahrnují odnětí svobody (alternativní tresty) je závislé na propracovanosti systému kontinuální sociální péče. Současná struktura terciární prevence tj. postpenitenciární péče je organizačně vázána na státní i nestátní (nadační a charitativní) aktivity. Obsahově zajišťuje nejen péči o propuštěné odsouzené, ale s uplatňováním alternativních trestů i parolu (podmíněné propuštění s dohledem), probaci (podmíněné odsouzení s dohledem). **Postpenitenciární psychologie** vstupuje do tohoto procesu svými poznatky z diagnostiky a zacházení s klientem. Cílem je pomoci pachatelů, aby si osvojil účinné způsoby řešení problémů a zvládal situace, které jsou spojeny s jeho znovuzáčleněním do společnosti. Uvedené aktivity jsou ve velké míře závislé na odborné připravenosti sociálních pracovníků, kurátorů a probačních úředníků a v nepodcenitelné míře i na ochotě a vstřícnosti spolupracovat ze strany samotných klientů.

Z kontextu uvedeného přehledu vyplývá nejen opodstatněnost využití psychologie v oblasti práva, ale také potřeba základní psychologické průpravy všech odborníků, kteří právo zastupují a vykonávají. Proto i jejich výběr – adekvátní osobnostní charakteristiky a motivace pro výkon dané činnosti, jejich odborné vzdělávání a výcvik – je nedílnou složkou **forezní personální psychologie**.

1.2 PSYCHOLOGIE VE VYŠETŘOVÁNÍ TRESTNÝCH ČINŮ

Psychologie disponuje značným množstvím poznatků, které mohou přispět k efektivitě vyšetřování, k porozumění dynamice spáchání trestného činu, k usnadnění interakce s obviněnými, svědky i poškozenými trestných činů apod. Jde jak o teoretické poznatky dokládané různými výzkumy, které zejména ze zahraničních odborných pramenů přinášejí inspiraci pro aplikace v kriminalistické praxi, tak o jejich praktické využití při objasňování konkrétních trestných činů. Aktuální problémy a úkoly souvisejí obecněji s úlohou psychologie v trestním řízení.

Psychologie má v trestním řízení svou historii i tradici, psychologické poznatky, zkušenosti a dovednosti jsou nejčastěji využívány v podobě psychologické soudněznalecké expertizy či psychologické konzultační činnosti. Tradičně se uplatňují v trestním řízení **psychologové jako soudní znalci**. V současné době představuje psychologická znalecká činnost v trestních a občanskoprávních věcech standardní, zákonem upravený postup. Soudněznalecký posudek má hodnotu důkazu, znalec obvykle vypovídá před soudem a soud k závěrům znaleckého posudku přihlíží při vynesení svého výroku o vině či nevině a výši trestu (Čírtková 1998, Heretik 1994, Netík, Netíková,

Hájek 1997 aj.). Jeho využívání je v různých zemích Evropy a Severní Ameriky velmi podobné (Weiner, Hess 1987). Psychologové jako soudní znalci mají přispět k objasnění důležitých okolností spáchaného činu vyplývajících z osobnosti pachatele (případně svědka nebo oběti), vyjadřují se k relevantním psychologickým charakteristikám osobnosti, zjišťují anamnestické údaje pro posouzení psychosociálního vývoje jedince, zaměřují se na kriminální motivaci, na věrohodnost výpovědi, u pachatelů se vyjadřují k možnostem resocializace. Jádrem znaleckého zkoumání je forenzní a klinická psychodiagnostika. Na základě výsledků psychologického vyšetření formulují znalci odpovědi na otázky přesně zadané vyšetřovatelem či soudcem.

Další podobou vstupu psychologie do trestního řízení je **psychologická konzultační činnost**, která je souhrnným označením pro aplikaci psychologické podpory při objasňování trestného činu. Psycholog **konzultant** vstupuje do trestního řízení v jiné roli než psycholog soudní znalec. Jeho činnost se odehrává v přípravném řízení před zahájením trestního stíhání a slouží především k objasnění konkrétního trestného činu, výsledky směřují do oblasti kriminalisticko-taktické a mají v trestním řízení jiný význam. Konzultační psychologická služba není trestním řádem vymezena tak přesně jako soudněznalecká psychologická činnost, ale také vychází z potřeb objasňování, „zadavatelem“ je policista či státní zástupce. Psychologické konzultační služby jsou velmi **diferencované**, ačkoli často vycházejí ze stejných zdrojů informací a poznatků, jimiž je zejména místo činu, orientační informace o osobnosti pachatele a oběti. Poskytují specifické výstupy v jakékoli fázi průběhu vyšetřování, podle konkrétních potřeb dané etapy vyšetřování, podle konkrétních požadavků a postupů vyšetřovatele. Požadavky jsou různorodé, ale často se objevují v některé z následujících oblastí:

- psychologická konzultace k trestnému činu před zahájením trestního stíhání pachatele (např. psychologické profilování, podněty k práci kriminalistů s podezřelými, svědky nebo poškozenými);
- psychologická analýza uskutečněných vyšetřovaných úkonů (např. psychologická analýza videozáznamů procesních úkonů, analýzy zvukového záznamu či písemného projevu, posouzení fyziodetekčního vyšetření);
- psychologická pomoc při přípravě vyšetřovacích úkonů (výslechu, rekonstrukce aj.),
- konzultace s psychologem v průběhu procesních úkonů (v souladu s právními předpisy úkon samostatně vede vyšetřovatel, ale může se průběžně radit s odborníkem o dalších krocích úkonu).

Psycholog – v rámci celého trestního řízení – ve stádiu přípravného trestního řízení i řízení před soudem (ať už konzultant či soudní znalec) se pohybuje v několika oblastech zároveň. Samozřejmostí je orientační znalost relevantních právních předpisů, které vymezují situaci a interakce, možnosti jeho i vyšetřovatele. Stranou nezůstávají vybrané sociologické souvislosti (např. sociální deviace, sociální patologie). Dále jde o poznatky z kriminalistiky (např. schopnost orientovat se v postupech ohledání místa činu, které přímo

souvisejí s psychologickými úvahami a postřehy o průběhu činu, roli oběti a samozřejmě směřují k pachateli). To také pomůže poskytnout lepší psychologická vodítka k získání důkazů. Totéž se týká jednotlivých procesních úkonů a v neposlední řadě i dalších postupů využívaných při objasňování trestných činů (připomeňme např. reálné možnosti fyziodetekčního vyšetření, poznatky, které poskytují soudní lékaři, důkazy jiných kriminalistických expertiz). Znalost těchto aspektů objasňování trestného činu a znalost celého kontextu umožňuje psychologovi kompetentněji se vyjadřovat k různým otázkám, aplikovat psychologické poznatky a dovednosti ve vztahu k potřebám, možnostem a konkrétním požadavkům daného vyšetřování. Avšak je zcela na místě připomenout, že je třeba zůstat **v psychologickém výkladovém rámci**.

Ukazuje se, že pro takový široký přístup k trestnému činu a jeho objasňování je adekvátním zastřešením sociálněpsychologické paradigma, nelze však opomíjet ani ostatní relevantní psychologické oblasti (např. psychologii osobnosti, vývojovou psychologii, klinickou psychologii či psychopatologii). Pak je samozřejmě důležitá **reflexe vlastní psychologické práce**, získávání a zpracovávání informací obohacujících odbornou profesní kompetenci. Může jít o výsledky řady výzkumů realizovaných zejména v zahraničí, dále postupy jako např. rozhovory s odsouzenými, které mohou zpětně ukázat efektivitu psychologických konzultací a odborné týmové práce psychologa, policistů, znalců apod. Cennou zpětnou vazbu poskytuje kontrola profilů pachatele při jeho dopadení či případná revize procesů psychologického usuzování při vytváření vyšetřovacích verzí na základě poznatků a výpovědí.

Psychologická podpora objasňování trestného činu, jeho projednávání před soudem, odsouzení pachatele a penitenciární péče o něj poskytuje bohatý prostor pro nesmírně zajímavou psychologickou práci. Opírá se o řadu poznatků, z nichž mnohé přináší text této publikace. Jednotlivé kapitoly mapují možnosti jak přispět psychologickými poznatky a intervencemi ke zvýšení kvality a efektivitu vyšetřování trestných činů, které je v zájmu společnosti i jedince – ať už v roli oběti, svědka či pachatele.

/I/

Pachatelé, trestné činy
a jejich oběti

/2/

Motivace trestného činu násilné povahy²

Karel Netík

Motivace násilného trestného činu je pro vyšetřování velmi podstatnou záležitostí. Jestliže objasníme motivaci pachatele, podaří se pravděpodobně zjistit, proč trestný čin spáchal, co ho k tomu vedlo. Pak jsme zpravidla schopni také podrobněji popsat charakteristiky jeho chování i osobnosti, přesněji připravit jednotlivé vyšetřovací úkony a celé projednávání trestného činu před soudem.

2.1 MOTIVACE TRESTNÉHO ČINU NÁSILNÉ POVAHY A PRÁVO

Motivace trestného činu je důležitá pro celé trestní řízení. Je jedním z klíčových faktorů, od něhož se odvíjí i právní kvalifikace trestného činu. Je nezbytná pro přístup k pachateli v průběhu vyšetřování, např. zda bude vzat do vazby či bude vyšetřován na svobodě, pro stanovení druhu a výše trestu. Motivace je ústředním pojmem jak ve fázi „hledání“ pachatele, tak ve fázi obvinění

2 Kapitola vychází z původní kapitoly v publikaci: Gillernová, I., Boukalová, H. (ed.) (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.

konkrétní osoby i ve vyšetřování všech okolností skutku. Snaha ji pochopit se odvíjí z pečlivého prostudování místa činu (podrobněji ve 3. kapitole) a vyvíjí se dále v průběhu vyšetřování spolu s porozuměním projevům osobnosti podezřelého.

Z hlediska právní kvalifikace a dalšího postupu při vyšetřování je důležité dělení trestných činů na **úmyslné** a **nedbalostní**. Psychologická podpora vyšetřování má význam zejména u trestných činů úmyslných, z nichž nejzávažnější jsou trestné činy proti životu a zdraví, proti svobodě a lidské důstojnosti.

2.2 MOTIVACE TRESTNÉHO ČINU JAKO PSYCHOLOGICKÝ PROBLÉM

Psycholog konzultant i soudní znalec vstupuje při hodnocení motivace do spletité oblasti. Neexistuje jednotná teorie motivace, o kterou bychom se mohli ve forenzněpsychologické praxi opřít. Stále tedy zůstáváme u hodnocení pravděpodobnosti působení jednotlivých motivačních faktorů či sil. To platí významně zejména při psychologické konzultační činnosti, kdy v raných fázích vyšetřování trestného činu vyvozujeme motivaci k jeho spáchání hlavně z indicií, které nám poskytuje místo trestného činu, výběr oběti, způsob provedení trestného činu, použité nástroje, předpokládané chování pachatele po činu apod. Zpočátku však často nemáme k dispozici informace z vlastního kontaktu s pachatelem, ani analýzu pozorování jeho chování při vyšetřovacích úkonech apod. Analýza motivace je také samostatným krokem při vytváření psychologického profilu (portrétu) neznámého pachatele (blíže také viz kapitola č. 13).

Ukazuje se, že ve forenzní praxi lze využít například modifikovaný **Madse-nův model motivace** (Netík, Netíková, Hájek 1997). Na jeho základě můžeme zjišťovat, třídit a hodnotit data z následujících charakteristik:

- **Oblast vnějších motivačních determinant:** zahrnuje okolnosti předcházející inkriminovanému jednání – bezprostředně i dlouhodobě (např. partnerské konflikty, problémy v zaměstnání, neutěšená finanční situace). Na tyto okolnosti pak nasedají specifické determinanty chování vyvolané situací bezprostředně před spácháním trestného činu a v jeho průběhu (např. hádka s nadřizeným).
- **Oblast vnitřních motivačních determinant:** zahrnuje osobnostní strukturu pachatele, jeho typické vzorce chování, hodnotovou orientaci, způsoby řešení konfliktů, frustrační toleranci a další. V úvahu připadá také stimulace z vnitřního prostředí organismu – může jít o tenzi, intoxikaci alkoholem nebo jinými návykovými látkami, afekt.
- **Interakce vnitřních a vnějších determinant:** jejich vzájemné ovlivnění a modifikace. Veškeré rysy osobnosti nelze však považovat za motivy. Některé rysy mají motivační význam, jiné pouze instrumentální. Neexistuje mezi nimi ostrá hranice. Žádný rys sám o sobě ani všechny dohromady chování nedeterminují. Rozhoduje jejich spojení se **situačními faktory**.

Na základě **motivačního kontinua trestných činů** sestavil L. B. Schlesinger (2004a) trestné činy do určitého spektra. Na jednom konci se nacházejí činy ovlivněné zejména vnějšími faktory prostředí a na opačném konci delikty páchané převážně na popud vnitřních – psychogenních motivačních vlivů. Autoři vytvářejí pět typů motivačních zdrojů, s vědomím kontinua, a tedy i hraničních situací, které nelze zařadit do žádného z nich.

Prvními jsou **environmentálně stimulované trestné činy**, v jejichž rámci musíme vzít v úvahu sociální faktory (např. faktor sociální kontroly), které jsou ve hře, abychom plně porozuměli antisociálnímu chování. Osobnost pachatelů není ve většině případů narušená. Jako příklad činu s motivací spadající do této kategorie lze uvést vraždění, znásilňování a etnické čistky při konfliktech na Balkáně, ale i většinu obdobných činů v jiných válečných střetech.

Druhou kategorií tvoří **situačně podmíněné trestné činy**. Jde o reakce na stresové okolnosti, například vraždy v hádkách nebo vloupání s finanční motivací. I pachatelé těchto činů málokdy trpí nějakým druhem duševního onemocnění nebo poruchy. Nebezpečí recidivy, např. u činu vraždy spadajícího motivačně do této skupiny, je dle uvedených autorů velmi nízké. U finančně motivovaných činů je v závislosti na subjektivním vnímání potřeby financí a příležitosti naopak pravděpodobnost recidivy vysoká.

Třetí kategorií tvoří trestné činy motivované **impulzivitou pachatele**. Pachateli těchto činů jsou lidé s nedostatkem „zacílení“, kteří páchají trestné činy spíše náhodně a bývají nepředpověditelní. Jsou to jedinci pasivní, snadno vedení okolnostmi, s rozvolněnou a chabě integrovanou osobností. Vybíjejí si činem vnitřní tenzi. Nejsou schopni ovládat své emoce. Jejich činy jsou slabě strukturované, málo, pokud vůbec, promyšlené. Od předchozí skupiny se liší vyšším počtem předchozích antisociálních činů. Mohou trpět menší fyzickou abnormitou či vývojovým handicapem (např. ADHD). Mají silné pocity nepatřičnosti, které ústí do hostility a vágní potřeby odplaty, která dominuje jejich uvažování. Lze říci, že přehnaně reagují na okolnosti. Míra recidivy u těchto pachatelů je spíše vysoká.

Čtvrtou kategorií tvoří **katathymní trestné činy**. V jejich **akutní** podobě jde o zapojení skrytého, emočně nabitého konfliktu, který téměř vždy zahrnuje určitý druh sexuální neadekvátnosti. V reakci na neznámou oběť, mající však často symbolický význam k potlačovanému konfliktu, dojde k násilnému výbuchu, který převáží nad sebekontrolou pachatele. Tyto činy jsou neplánované, reakce se rozvíjí na daný impuls během několika sekund a ústí až v overkill (použití přílišné síly při spáchání trestného činu či užití většího množství nástrojů). V **chronické** podobě je tzv. inkubační fáze katathymního trestného činu delší, trvá od několika dnů až po dobu roku, během níž se budoucí pachatel neustále zabývá vyhlédnutou obětí. Násilí je pro něj řešením vnitřního konfliktu (např. neuskutečnitelnosti jejich vztahu). Vnitřní rozpor vytváří narůstající tenzi. Pachatel proti ní může bojovat a odhalit své plány kamarádům nebo terapeutovi. Chronická katathymní vražda se objevuje v intimních nebo bývalých intimních vztazích a ve formě pronásledování

neznámé oběti – stalking. Jde o násilný, nikoli však náhlý útok, je méně dezorganizovaný než v předchozím případě. Po něm následuje pocit úlevy. Sexuální trestné činy spáchané pod vlivem této motivace se budou opakovat s vyšší pravděpodobností než činy spadající do předchozích tří kategorií. Tito pachatelé mohou spáchat podobný trestný čin po letech uvěznění, oživil-li se podobný nevyřešený konflikt.

Pátou a krajní kategorií z hlediska druhého konce kontinua jsou tzv. **kompulzivní činy**. Na jejich spáchání se situační faktory podílejí jen málo, naopak vnitřní – psychogenní tlak ke spáchání činu je vysoký. Vícenásobné činy bývají páchany podobným, až ritualistickým způsobem. I v rámci takto motivovaných činů se vyskytuje sexuální dynamika, avšak jiná než u katathymních činů. Zde dochází ke spojení sexu a agrese tak, že agresivní akt sám o sobě je erotizován. S tímto typem činů je velmi úzce spojena fantazie, předchází je i po mnoho let. Proto autoři doporučují brát vážně jedince, kteří vyjadřují zneklidňující a sadistické fantazie. Činy se mohou vyskytnout příležitostně s objevením vhodné oběti, jindy mohou být předem plánovány. Kompulzivní pachatelé vraždy, kteří neplánují, tak činí nikoli z odlišných motivačních popudů, ale protože trpí závažnější psychopatologií (např. psychózou), která ruší procesy plánování.

Zmapování motivační dynamiky činu (nikoli tedy jen to, co o sobě referují pachatelé) je možné považovat za **klíčové pro porozumění osobnosti pachatele a odhad jeho budoucího chování**, včetně jeho potenciální nebezpečnosti.

Využitelnou pomůckou pro pochopení dynamiky konkrétního trestného činu a jeho průběhu představuje i **schéma fází dynamiky trestného činu** podle G. Dobrotky (podle Heretik 1993, 66). Každá z šesti fází má specifické souvislosti se samotným objasňováním trestného činu.

1. fáze – předpolí trestného činu – příčiny trestného činu

Zahrnuje osobnostní a společenské předpoklady k páchání trestné činnosti v užším slova smyslu. Informace se získávají z výsledků psychologického vyšetření – anamnestických údajů, trvalých rysů osobnosti zjištěných pomocí psychologických testů a diagnostických technik abstrahujících od samotného trestného činu.

Psycholog může těmito informacemi disponovat, pokud je již pachatel znám, byl znalecky vyšetřen a psychologické vyšetření tvoří součást spisu. V případě, kdy u pachatele dosud nebylo provedeno psychologické vyšetření, mohou být velmi důležitým zdrojem informací údaje z objektivní anamnézy; zejména zaznamenané ve vyšetřovacím spisu ve výpovědích osob, které pocházejí z bezprostředního okolí pachatele. Do analýzy předpolí patří také informace o historii společenských vztahů (rodina, přátelé, partneři), jež se mohou později vyvinout ve vztah pachatel a oběť. Uvedený druh informací nám umožní lépe pochopit jednání pachatele a předpovídat jeho další chování.

2. fáze – náběhová fáze trestného činu

Zabývá se postoji, potřebami a zaměřením, jež motivují konflikt, a tím realizaci trestného činu. Představuje fázi, v níž se poprvé objevují myšlenky, akty směřující ke spáchání trestného činu. Lze hovořit o jakémisi nastavení na trestný čin, kdy motiv začíná nabírat jasnější kontury.

Pro posouzení, zda byla motivace jednání patologického charakteru, vyhledáváme v životě pachatele „zlomy v životní linii“, pátráme po málo pochopitelných činech, změnách v prožívání a myšlení, které nezapadají do dřívějšího kontextu osobnosti. U násilných trestných činů, které nejsou motivovány patologickým motivem (tzn. psychopatií v pravém slova smyslu), může být takovým zlomem nevěra partnera, změna sociálního statutu způsobená ztrátou zaměstnání, následný domnělý výsměch ze strany rodiny a přátel apod.

3. fáze – iniciální fáze trestného činu

V této fázi dochází k rozvoji scénáře, na jehož základě pachatel postupuje při spáchání trestného činu. Podstatnou složkou jsou spouštěcí mechanismy a okolnosti, bezprostřední sociální vlivy, provokace, skupinový tlak, výsměch. Iniciální fáze je poslední, kdy je možné ještě od trestného činu upustit. Vzhledem k tomu, že podstatnou úlohu zaujímají vlivy z okolí, často jen obtížně zhodnotíme v celkovém kontextu podíl oběti na spáchaném trestném činu. Také ona může mít na vyprovokování činu svůj vliv, někdy dokonce větší než sám pachatel (např. u dlouhodobých partnerských konfliktů, kdy je pozdější pachatel týrán, a dřívější tyran se poté stává obětí).

Pro psychologa konzultanta je proto velmi důležité seznámit se s výpovědí obviněného. Za účelem analýzy jejího obsahu, a především pro analýzu chování obviněného hodnotíme jako nevhodnější alternativu psychologovu přítomnost při vlastních vyšetřovacích úkonech. Pokud nemůže být z jakéhokoliv důvodu přítomen, je nezbytné, aby byla výpověď přesně protokolována ve znění, které pachatel skutečně použil. Vyšetřující policisté někdy stylisticky upravují výpověď podle svého vyjadřování, někdy užívají zcela jiné výrazy, než jaké volil vyslýchaný. Konzultantovi tím nevědomě komplikují možnost dostatečně pochopit případnou motivaci pachatele a spouštěč jeho jednání. Může tedy dojít ke zkreslení psychologické úvahy.

V této fázi trestného činu také dochází k fenoménu, který A. Heretik (2012) popisuje jako **přeskok motivů**. Původní dominantní motiv se změní v jiný díky neuspokojeným potřebám a pod vlivem náhlých změn v konstelaci situačních faktorů. Ve vraždu se pak může změnit čin původně sice antisociální, ale bez vražedného úmyslu. Pachatel je např. rozhodnut oloupit ženu, při zápasu dojde k rozvoji sexuálního vzrušení, změní se motiv a žena je znásilněna. Vyhrožuje-li oběť pachateli udáním, může opět dojít ke změně motivu a pachatel ženu zavraždí, i když původně nechtěl nikoho v žádném případě usmrtit. Nejedná se o mizivý zlomek případů, jak by se mohlo zdát. Dle dostupných údajů dochází k „přeskoku motivů“ asi u jedné čtvrtiny spáchaných činů.

Stalo se tak i ve vyšetřovaném případě mladého pachatele, který šel se zbraní vykrást pobočku České pošty, zřejmě bez úmyslu komukoliv ublížit. Zbraň, jež měla být využita pouze jako výhružka, tuto funkci nesplnila. Ve chvíli, kdy se mu jedna z pracovníků pošty postavila na odpor a bagatelizovala jeho odhodlání získat finanční prostředky, zbraň v panice použil, ženu postřelil a vážně zranil. Žádné peníze neodnesl.

4. fáze – realizační fáze trestného činu

Představuje již plný kriminální akt, který jednoznačně naplňuje skutkovou podstatu trestného činu. Dochází k interakci pachatele a oběti, ne vždy se však oběť chová podle pachatelova očekávání. Úkolem konzultujícího psychologa je orientační posouzení vlivu aktuálního stavu, a to zejména afektivity, na ostatní psychické funkce (přesné posouzení bude úkolem soudního znalce). Tyto informace, stejně jako ty získané z výpovědí, pitevních nálezů a z ohledání místa činu, tvoří nepostradatelné základy pro vytvoření přesnějšího obrazu pachatele, jeho chování v průběhu činu a jeho pravděpodobného následného chování v jiných situacích. U trestných činů spáchaných brutálním způsobem je důležité pomýšlet na možnost přítomnosti patického afektu. Svým posouzením pak psycholog přispívá k expertize soudního znalce psychiatra, event. neurologa.

5. fáze – vypořádání se s následky trestného činu

Jde o dodatečné kognitivně afektivní zpracování situace, objevuje se maskovací a krycí chování (útěk z místa činu, ukrytí mrtvoly, zajišťování alibi). Analýza uvedených stop tvoří důležitou základnu pro vypracování profilu neznámého pachatele, u známého pachatele potom vede k objasnění motivu. Po trestném činu dochází k vytváření tzv. **následného motivu**, který si jako přijatelnou verzi pachatel konstruuje na základě vědomých i nevědomých mechanismů, aby bylo zachováno jeho vlastní sebehodnocení, aby pro něj byly důsledky trestného činu co nejmenší. S následným motivem je třeba počítat při vyhodnocování výpovědí pachatele, jež obsahují jak obrany na vědomé úrovni, tak i obrany v nevědomém poli (potlačení, vytěsnění, racionalizace), které mohou věrohodnost výpovědi výrazně ovlivnit.

6. fáze – resocializace nebo recidivy

Zhodnocení prognózy resocializace pachatele, jeho schopností poučit se z trestu (přiznat svou vinu, přijmout trest) a jeho nebezpečnosti pro společnost je úkolem soudního znalce. Pro konzultanta mají důležitou informační hodnotu zjištění, zda byl pachatel trestán v minulosti, za jakou trestnou činnost, do jaké míry byla náprava úspěšná, zda existuje předpoklad, že bude svou činnost opakovat.

Motivace agresivního jednání je hlavním třídícím kritériem také v **typologii pachatelů sériových vražd** autorů R. M. Holmese a J. DeBurgera (Holmes, Holmes 1998). Daří se jim začlenit jak pachatele vražd majetkových,

sexuálních, tak vražd motivovaných výraznější psychickou patologií. Podle této typologie lze pachatele rozdělit na:

- **vizionářský typ** – jedná se o psychotického jedince, který páchá své činy pod vlivem hlasů a příkazů, tedy duševní poruchy v pravém slova smyslu.
- **misionářský typ** – cílem tohoto jedince je vyhladit určitou skupinu lidí, kterou vnímá jako společensky nežádoucí a škodlivou (např. prostitutky, bezdomovce). Svou činnost chápe jako poslání a vybranou skupinu pokládá za lidsky méněcennou.
- **hédonistický typ** – motivem tohoto pachatele je potěšení a vzrušení, které mu agrese a samotný agresivní čin přináší. Diagnosticky bychom sem mohli zařadit útočné agresivní sadisty. Tato skupina se dále dělí na podskupiny pachatelů vyhledávajících napětí, kteří pociťují potěšení z nebezpečí, rizika a podskupinu pachatelů, kteří se snaží získat prostřednictvím páchaní trestné činnosti radost ze života: komfort, pohodlí a rozkoš – posledně jmenovaní jsou pravými vrahy z vlnosti.
- **mocensky orientovaný typ** – jeho motivací je potřeba absolutního ovládnutí oběti a nadvlády. Z hlediska sexuologické diagnostiky by se nejspíše jednalo o patologického sexuálního agresora.

Problematika motivace trestných činů je polem, v němž lze poznatků psychologie využít opravdu vyčerpávajícím způsobem. Velmi důležitá je úspěšná komunikace mezi psychologem a orgány činnými v trestním řízení (policie, státní zastupitelství, soud). Pro zefektivnění takovéto komunikace je důležité, aby psycholog uměl mj. zacházet se základními pojmy trestního práva a orientoval se i v základech kriminalistiky. Tyto znalosti napomohou formulování odpovědí na otázky, jež kladou kriminalisté v průběhu vyšetřování, a to relevantním jazykem či způsobem vyjadřování a sdělování odborných faktů.

2.3 VYBRANÉ SOCIODEMOGRAFICKÉ A OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY PACHATELŮ NÁSILNÉ TRESTNÉ ČINNOSTI

Sociodemografické i osobnostní charakteristiky pachatelů závažné trestné činnosti jsou důležité, specificky se projevují na místě činu a ve způsobu jeho provedení. Díky nim můžeme lépe porozumět motivu spáchaného trestného činu. Všechny tyto poznatky hrají svou roli v rámci pátrání po pachateli, jeho zatčení, stanovení taktiky dalšího jednání s ním či plánování jednotlivých vyšetřovacích úkonů.

Pohlaví

Obecně platí, že trestnou činnost častěji páchají muži. I v páchání trestného činu vraždy převládají stále muži, s ženami vražedkyněmi se nesetkáváme

příliš často. Procento žen ve skupině pachatelů vraždy se v různých zahraničních výzkumech liší, ale odhaduje se mezi 10–15 %. Nejvíce jsou zastoupeny vraždy motivované osobními vztahy (Blatníková, Netík 2007). Častěji se s těmito pachatelkami setkáváme v zemích, kde je vyšší rovnoprávnost žen a mužů, naopak například v islámských zemích je procento žen pachatelek vraždy nižší.

Sociokulturní charakteristiky

Vyšší procento násilné trestné činnosti se vyskytuje v prostředí, které chápe násilí jako jednu z legálních forem dosažení vytyčeného cíle. Může se jednat také o subkulturu, ve které jsou přijímány jiné normy než v okolní společnosti.

Do popředí vystupuje i často diskutovaná otázka **vlivu masmédií** na zvyšování agresivity u jedince pomocí nápodoby vzorců chování, které jsou vnímány jako způsoby snadno vedoucí k cíli. Tento fenomén, ač mnohokrát zkoumán, nebyl jednoznačně doložen také proto, že agrese a násilí mají řadu podob a forem. V současné době se má za to, že obrazy násilí v médiích mohou spíše rozšiřovat repertoár násilného chování u osob disponovaných nebo krátkodoběji zvyšovat určité nabuzení a nastavení k realizaci násilí.

K páchání trestného činu vraždy dochází ve zvýšené míře u jedinců pocházejících z nižší **socioekonomické vrstvy**, u většiny z nich je popisováno narušené rodinné prostředí, rodiče jsou v mnoha případech rozvedeni, je zaznamenáno týrání, velmi direktivní, či ambivalentní výchova. V poslední době se však také stále zvyšuje počet pachatelů trestného činu vraždy, kteří pocházejí z rodin se středním až vyšším socioekonomickým statutem, jsou dostatečně ekonomicky zabezpečeni, ale emoční klima v rodině může být chladné, bez většího zájmu o dítě.

V multikulturních společnostech jsou vraždy páčány častěji etnikem, které se nachází v nižší socioekonomické vrstvě. Z tohoto etnika pak také zpravidla pocházejí oběti. V USA je to např. černošská populace, v České republice a Slovenské republice se v současnosti uvedená problematika týká zejména etablovaných menšin z území bývalého Sovětského svazu (Ukrajina, Arménie).

Asi u 40 % pachatelů lze v anamnézách vystopovat problematický **socializační proces**. V edukačním prostředí jsou popisovány snížené známky z chování, záškoláctví, výtržnosti, problematické chování v kolektivu, šikana. Vyskytuje se abusus alkoholu a jiných psychotropních látek. Tyto vážnější poruchy chování v dětství a v dospívání, projevující se zejména ve školním prostředí.

Celkový počet vražd je ovlivněn i **postojem společnosti k vlastnictví a kontrole zbraní**, zejména střelných. S narůstajícím množstvím střelných zbraní v domácnostech se zvyšuje podíl vražd spáchaných tímto typem zbraně. Patrné důkazy nalezneme především v USA. Hraje tu tedy roli instrumentální faktor, kdy ke spáchání vraždy pachatel použije zbraně, která je nejsnáze dostupná. V České republice stoupá počet vražd spáchaných legálně drženou střelnou zbraní. Jako nejčastěji použitý vražedný nástroj uvádí

A. Heretik ve své studii týkající se Slovenské republiky (2012) bodnořezné předměty, které byly ve zkoumaném vzorku užity až v polovině případů, nejčastěji šlo o kuchyňské nože. V rovnocenném zastoupení jsou na druhém a třetím místě (17 %) zbraně střelné a nespécifické nástroje, jako jsou kameny, palice, polštáře užitě k udušení apod. Bez nástroje, tedy škrcením, údery a kopáním oběti pak bylo spácháno necelých 10 % vražd. Dříve častěji užívané toxické látky jsou jako vražedný prostředek, dle výše zmíněné studie, výrazně na ústupu.

Kognitivní a sociální rysy pachatelů

Nejzávažnější trestné činy násilné povahy jsou často páchany jedinci s podprůměrnými **intelektovými schopnostmi** v pásmu mentální subnormy (tj. IQ 90–70). Podle výzkumů A. Heretika (1999) spadalo nejvyšší množství pachatelů vraždy (40 %) co do intelektových schopností do oblasti IQ 85–70 a téměř 7 % zkoumaných se pohybovalo pod hranicí subnormy, (IQ 69 a méně). IQ = 100 a vyšší bylo zjištěno pouze u necelých 19 % zkoumaného souboru. Výsledky jiných výzkumů se shodují, že mezi pachateli vražd převažují osoby s intelektovými schopnostmi v pásmu subnormy. Předpokládá se, že jejich vyšší zastoupení v kriminální populaci je způsobeno nedostatečnou schopností adaptovat se na nové podmínky a řešit nezvyklé situace. Jedinci se poté snáze uchylují k řešení problematických situací násilným způsobem. U osob s intelektovými schopnostmi v pásmu defektu hrají kromě toho významnou roli i snížené ovládací schopnosti. S jinými údaji se můžeme setkat u pachatelů sériových vražd, zejména těch, kteří své činy plánují a promýšlejí. Zde se intelekt častěji pohybuje v pásmu mírného nadprůměru až nadprůměru. Uvedenou skupinku pachatelů je však třeba brát jako velmi specifickou, a to jak z hlediska osobnostních charakteristik, tak z hlediska motivace vražedného chování.

Mezi pachateli vražd se často vyskytují různé **druhy zneužívání návykových látek**. U nás stále převládá konzumace alkoholu. Alkohol je obecně uznáván jako kriminogenní činitel nejen u mravnostní, ale zejména u násilné delikvence. Časté je ovlivnění alkoholem v době trestného činu nejen na straně pachatele, ale i oběti. Počet pachatelů, u kterých se vyskytuje abusus alkoholu, se odhaduje mezi 40–60 %. Na základě 5. průzkumu OSN (Brichcín, Spilková 2002) zaměřeného na vývoj kriminality ve světě v první polovině devadesátých let 20. století je patrné, že státy s vyšší spotřebou lihovin a s méně výkonnou ekonomikou vykazují rychlejší vzestup kriminality.

Stoupá také počet jedinců závislých na jiných návykových látkách. S problematikou násilných trestných činů se mohou pojit závislosti na psychostimulancích v souvislosti s jejich budivým efektem (kokain, pervitin aj.). Dále se objevuje násilná trestná činnost u závislých na heroinu, kteří páchají trestnou činností často proto, aby získali finance na novou dávku drogy. Násilné trestné činy se mohou u zneuživatelů drog objevit také

vlivem psychopatologických fenoménů, které vznikají u chronického abusu psychotropních látek. Jde o paranoidní stavy, depresivní stavy a suicidální tendence. U zneužívatelů drog je však stále nejčastějším typem trestná činnost majetkové povahy.

Agrese a agresivita

V případě závažné trestné činnosti násilného charakteru, zejména v problematice vražd, nalezáme u většiny pachatelů zvýšenou hladinu **agresivity**. Agresivitu chápeme jako dispozici k agresivnímu jednání (Výrost, Slaměník 2008). Jestliže se u jedince vyskytuje zvýšená míra agresivity a menší schopnost ji adekvátně zpracovat, může snáze dojít k jejímu nahromadění s následným výbuchem. Spouštěcím momentem při tom může být zcela nepodstatná skutečnost či událost z hlediska člověka s nižší dispozicí k agresivnímu jednání.

Agrese je chápána jako určitá forma chování, jejímž prvotním cílem je někomu vědomě a záměrně ublížit, poškodit ho. Nemusí se jednat pouze o fyzickou agresi, stejně účinná, v některých případech dokonce účinnější, je i agrese psychická či verbální.

Existuje množství **dělení** agresorů podle vztahu dispozic a sociálních faktorů podílejících se na projevu agresivního chování, dále podle přítomnosti psychického onemocnění, náchylnosti ke krutosti apod. Jako účelné se pro kriminalistickou psychologii jeví např. rozlišení agrese na reaktivní a instrumentální (Netík 1998):

Pro **emocionálně reaktivní typ agresora** je typická zvýšená dráždivost, výbušnost, rychlý přechod k impulzivním reakcím, nízká odolnost vůči rušivým vlivům. Agrese u těchto jedinců neslouží jako prostředek vedoucí k cíli, vzniká jako reakce na vyprovokování při následné ztrátě kontroly. Většinu emocionálně reaktivních pachatelů nevede primárně v jejich agresivním chování touha ublížit oběti. Jako nebezpečné se však ukazuje spojení zvýšené reaktivity s antisociálními tendencemi. Významným se jeví spouštěč, jímž může být často zcela neagresivní chování budoucí oběti, které je však agresorem dekódováno jako útočné, nepřátelské či ponižující.

Pro **instrumentální typ agresora** je charakteristické, že se tito jedinci k agresi uchylují zcela vědomě, v případě, že chtějí dosáhnout nějakého svého cíle. Agrese tedy není cílem sama o sobě, pachatel ji využívá jako prostředek vedoucí k dosažení vytyčeného bodu. To je typické zejména pro jedince s disociální (antisociální) poruchou osobnosti. Jejich nebezpečnost tkví v tom, že se jedná o vědomé chování, při kterém se pachatel učí a upevňuje si předpoklad výhodnosti agresivního jednání. Stává se pro něj užitečným vzorcem chování, díky kterému je možné dosáhnout požadovaného zisku, ať se již jedná o peníze, pocit nadřazenosti, síly či moci.

Podobně jako v případě jiných typologií je třeba brát v úvahu **variabilitu lidského chování a jednání v různých situacích**. Nelze tedy očekávat snadné a definitivní rozdělení všech agresivních jedinců pouze do těchto dvou kategorií.

2.4 DUŠEVNÍ CHOROBY A PORUCHY A JEJICH ROLE PŘI PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI

2.4.1 PORUCHY OSOBNOSTI

Z hlediska psychopatologie se u pachatelů vražd mluví nejčastěji o výskytu **poruch osobnosti**, které jsou diagnosticky hojně zastoupeny v soudněznaleckých posudcích. V rámci kriminální populace je opakovaně shledáváno velké množství jedinců s poruchou osobnosti, dolní hranice jejího zastoupení se pohybuje kolem 30 %, v některých publikacích je udáván výskyt 64 % (Heretik 2012) či až 90 % například u populace pachatelů sexuálně motivované vraždy (Študent podle Netík a kol. 1997, 68). Pravděpodobnost výskytu osob s poruchou osobnosti je značná zejména mezi recidivujícími pachateli.

Někteří autoři však předpokládají, že se jedná o přeceňování tohoto fenoménu. Domnívají se, že znalci diagnostikují poruchu osobnosti proto, že si nedovedou jinak vysvětlit spáchání tak závažného trestného činu, jakým je vražda, vražda jedincem, u kterého se nevyskytují psychopatologické znaky v pravém slova smyslu, tedy znaky psychotické. Pokud páchá jedinec s poruchou osobnosti trestnou činností, jedná se spíše o trestnou činnost násilného charakteru. Jako poruchy osobnosti se označují stavy, které byly dříve označovány jako psychopatie. V souvislosti s kriminalistickou praxí je důležité zdůraznit, že na rozdíl od neuróz nebo psychóz není porucha osobnosti nemoc, ale stav, ke kterému v určité míře vede vrozená dispozice a který se rozvíjí společně s utvářením osobnosti: Jde v podstatě o „hluboce zakořeněné a přetrvávající vzorce chování projevující se jako neměnné odpovědi na široký rozsah osobních a sociálních situací. Představují extrémní nebo významné odchylky od způsobů, kterými průměrný člověk v dané kultuře vnímá, myslí, cítí a zvláště utváří vztahy k druhým. Takové vzorce chování mají tendenci být stabilní a zahrnovat různé oblasti chování a psychologických projevů. Jsou často, i když ne vždy, sdruženy s jistým stupněm subjektivní tísně a problémy v adaptivní společenské aktivitě a v dosahování žádoucích cílů.“ (Psychiatrické centrum 1992, 177). Mírnější formy poruchy osobnosti se označují jako tzv. **anomální osobnost**.

Nejčastější zastoupení má v kriminální populaci jedna z celé skupiny poruch osobnosti – a to porucha **disociální** (Netík, Netíková, Hájek 1997). Pro jedince s touto poruchou osobnosti je typická povrchnost, jednoduchost citového a sexuálního života. Nejsou schopni navázat hlubší emoční a mezilidské vazby. Chybí jim schopnost vcítění a vhledu do prožívání druhých. Často se objevuje i presumpce viny okolí (za veškeré potíže může okolí), lhaní a běžné jsou problémy s autoritami (rodiče, učitel, nadřízený, policejní orgány, pracovník vězeňské služby). Jedinci s touto poruchou mají sníženou schopnost zastavit probíhající děj. Intelektové schopnosti těchto osob nebývají narušeny. Jedná se spíše o osoby sociálně zdatné s vysokou schopností manipulace

v sociálních interakcích i vztazích. Tito lidé nedokáží vyžít z odměny, poučit se z trestu, ze zkušenosti, řídit se dlouhodobějším životním plánem. Odstrašující funkce výkonu trestu se tedy u této skupiny má účinkem a ani současný způsob fungování trestu odnětí svobody není příliš efektivní z hlediska změny a možnosti učení se novým vzorcům chování. Do obrazu této poruchy osobnosti nepatří nikdy psychotické příznaky.

Mezi poruchy osobnosti s vyšším výskytem v kriminální populaci patří také **emočně nestabilní a histriónská** porucha osobnosti, častý je rovněž výskyt **schizoidní poruchy** i **smíšených** (polymorfních) poruch osobnosti, jejich zastoupení je však podstatně nižší, než je tomu u té předchozí (Netík, Netíková, Hájek 1997, Smolík 2002). Ovšem ne všichni jedinci trpící poruchou osobnosti páchají trestnou činností a ne všichni jedinci páchající trestnou činností trpí poruchou osobnosti. Klinický obraz poruchy také nemusí být plně rozvinut (např. Cleckley 1988).

2.4.2 PSYCHOTICKÁ ONEMOCNĚNÍ

Psychotická onemocnění nalézáme u pachatelů vražd **méně často**, než předpokládá laická veřejnost. Množství psychotických pachatelů se pohybuje okolo 5 % (Heretik uvádí 4 %, 2012); Útrata uvádí 6 % (podle Netík, Netíková, Hájek 1997, 69). Násilné trestné činy provedené pod přímým vlivem psychotického onemocnění mohou být poměrně brutální povahy. Nemocný může napadnout osobu, kterou v rámci bludu obviňuje z pronásledování, z vyvolávání nějaké společenské nebo zdravotní újmy. Podle K. Netíka (1997a) se tito pachatelé často zaměřují proti osobám z nejbližšího sociálního okolí. Jindy může jít podle P. Pavlovského (2012) o tzv. schizofrenní raptus, v rámci tohoto bouřlivého vystupňovaného agresivního chování napadá nemocný kohokoliv ve svém okolí. Motivace takového činu je bludná, pachatel jedná přímo pod aktuálním vlivem choroby. Jeho zmatenost se projevuje i v nepřipravenosti jednání v průběhu činu i po něm, nedostatku zahlazování stop a plánování.

V mnoha případech lékaři a kliničtí psychologové diagnostikují psychózu právě u ženských vražedkyň. Je na místě zvažovat, zda ženy skutečně častěji spáchají vraždu pod vlivem psychotického onemocnění nebo zda: „ženy, které spáchají trestný čin a zejména vraždu, výrazněji narušují sociální normy... a jejich chování je tedy všeobecně hodnocené jako narušenější a mají větší pravděpodobnost být posouzené znalci (kterými jsou většinou muži) jako nemocné, či vážně osobnostně narušené“, což je pohled, který nabízí A. Heretik (2012, 53).

2.4.3 SEXUÁLNÍ DEVIACE

Jako sexuální deviace (perverze, parafílie, aberace, varianty) bývají označovány stavy kvalitativně změněné sexuální motivace lidí. Ve struktuře sexuální

motivace rozlišujeme podle J. Zvěřiny tři oblasti, které mohou být kvalitativně změněny:

- sexuální identifikace, včetně příslušné sexuální role,
- sexuální orientace, tedy erotická preference ve vztahu k sexuálnímu objektu,
- sexuální chování, emoce a reakce (Zvěřina 1994).

Ne všechny sexuální deviace jsou nebezpečné pro společnost. Například mezi **poruchy sexuální identifikace** jsou podle MKN-10 zařazeny transsexualismus a transvestitismus dvojí role. Jde o poruchy, které přinášejí velké komplikace svému nositeli, ale pro okolí jsou neškodné. To neplatí o **poruchách sexuální orientace**, kam je zařazena i za určitých okolností nebezpečná pedofilie, tedy deviace, kdy je sexuálně preferován dětský objekt. Patří sem také fetišismus, který je ale ve většině svých forem neškodný a má spíše povahu určité sexuální záliby (Smolík 2001).

Z hlediska nebezpečnosti pro společnost jsou nejznámější **poruchy sexuálního chování**, jinak též zvané deviace v aktivitě. Zahrnujeme mezi ně sadismus, masochismus, voyerismus, exhibicionismus a patologickou sexuální agresivitu. I zde ale platí, že ne všechny tyto deviace jsou stejně nebezpečné. V zásadě platí pravidlo souhlasu sexuálního partnera. Tak i sadismus může být v určité míře a pod kontrolou beztravný a neškodný, jestliže jsou takové praktiky prováděny se souhlasem druhého dospělého sexuálního partnera. Z hlediska sexuálně motivovaných trestných činů jsou pokládány za nejvýznamnější a také nejnebezpečnější deviace sadismus a patologická sexuální agrese.

Vzhledem k tomu, že jsou sexuální deviace v některých svých projevech pro společnost nežádoucí a často nebezpečné, je podstatnou otázkou jejich včasná diagnostika. Protože psychologickým vyšetřením nezjišťujeme deviaci jako takovou, ale spíše odlišnosti osobnosti, motivaci a charakter deviantních jedinců, zůstává nejspolehlivější diagnostickou metodou psychologa v této oblasti metoda anamnestické explorační a vždy je třeba odborné sexuologické vyšetření.

Velmi spolehlivou diagnostickou metodou a zároveň jedním z významných přínosů české vědy je **falopletyzmografie**. Její zakladatel Kurt Freund sestavil svůj první falopletyzmografický aparát v padesátých letech v Praze. Touto metodou se měří změny objemu genitálu při krátké expozici erotických podnětů. Ty mohou být verbální nebo audiovizuální, obvykle se však promítají po krátkou dobu snímky s různou sexuální tematikou. Hlavní úskalí této metody spočívá v tom, že vyžaduje spolupráci vyšetřovaného jedince nebo alespoň jeho souhlas s vyšetřením.

Vztah deviace a delikvence v sexuálním chování je závažnou problematikou. Sexuální chování v každé společnosti bývá primárně určeno morálkou, která se promítá do tvorby právních norem. Ty určují, které chování je považováno za delikventní. Sexuální delikty u nás mohou být trestány podle různých ustanovení trestního zákona, z nichž některá nejsou speciální pouze

pro sexuálně motivované trestné činy. Např. vražda, i když byla sexuálně motivovaná, bude stíhána podle obecných ustanovení o vraždě.

Vztah deviace a delikvence není ani zdaleka přímý a zřejmý. Většinu sexuálních deliktů totiž páchají lidé, u kterých nelze sexuální deviaci prokázat. Podle výzkumů J. Zvěřiny, J. Pondělíčkové a M. Lachmana (Netík 1997) byla ze souboru 264 osob, které se dopustily sexuálně agresivních deliktů diagnostikována sexuální deviace pouze u 28 %. Častěji se tedy sexuálně motivovaných trestných činů dopouštějí nedelegantní muži s poruchou v oblasti osobnostní nebo charakterové. P. Weiss (2000) dělí tyto nedelegantní pachatele sexuálních deliktů do následujících skupin:

- sociosexuálně a psychosexuálně nezralí muži (páchají delikty od znásilnění až po sexuální agresi),
- jedinci s psychopatickou strukturou osobnosti (převážně s anetickými a nezdrženlivými rysy, polymorfní agresivní trestná činnost),
- jedinci se situačně podmíněnými delikty,
- hypersexuální jedinci se sníženou volní kontrolou (sexuálně agresivní delikty),
- jedinci se sníženou schopností racionální kontroly z důvodů vrozeného či získaného rozumového defektu – trestné činy pedofilního charakteru,
- psychotici v relapsu duševní choroby.

Mezi forenzně významné sexuální poruchy lze řadit:

Sadismus

Pro tuto sexuální deviaci je charakteristické spojení **sexuální aktivity s agresí a hostilitou k oběti**. Tato úchylka má velké množství různých projevů, které se navzájem liší také svou intenzitou. Ve své nejvystupňovanější formě se projevuje potřebou absolutní nadvlády nad obětí, kterou je možno týrat a ovládat. Sadismus může být dále kombinován i s deviacemi v objektu, takže známe sadismus pedofilní, homo i heterosexuální, gerontofilní a dokonce můžeme hovořit i o sadismu zoofilním.

Fetišistický sadismus zpravidla oběť neohrožuje. Jde o nejméně škodlivou formu, která se projevuje zejména orientací na rekvizity a literární či výtvarnou produkci se sadistickou tematikou. Tento typ sadistů může své zájmy realizovat se svolným sexuálním partnerem. Protože jejich vyhledávání bývá problematické, často se tito devianti sdružují do klubů a spolků, kde je možné za úplatu získat partnera, nebo využít specializovaných prostitutek. Určité problémy mají tito devianti na počátku sexuálního života, kdy se neumí se svou úchylkou vyrovnat, případně pokud se s tímto zaměřením neumí vyrovnat jejich partner(ka). Obecně lze o jedincích náležejících k tomuto typu sadismu říci, že zpravidla nepáchají trestnou činnost. Slovo zpravidla je zde však opodstatněné. I některé mnohem nebezpečnější formy deviace totiž začínají jako deviace fantazijní. Mohou se ale časem vyvinout do stadia, kdy fantazijní prožitek přestane stačit a dotyčný se rozhodne pro jeho realizaci.

Prakticky všichni agresivní sadisté začínají nejprve své činy prožívat ve fantazii, než je skutečně zrealizují.

Agresivní (útočný) sadismus se projevuje tak, že deviant brutálně napadá oběť s cílem podrobit si ji. Zdá se, že potřebuje především negativní reakce oběti, jako jsou strach, hrůza, odpor a utrpení. Podle P. Pavlovského (2012) sadista oběť buď fyzicky, nebo nebezpečnou hrozbou znehybňuje. Oběť napadá obvykle až rituálně stereotypně. Svazuje ji, bije, rdousí, škrtí, těžce zraňuje nožem nebo jinou zbraní. Typické pro agresivního sadistu je brutální a samoučelné trýznění podmaněného objektu. Sadista dává svým chováním najevo, že cílem útoku není vynutit si pohlavní styk. Je eroticky fascinován ponižováním a trýzněním oběti.

Sadistovi jde v první řadě o totální ovládnutí druhého člověka tak, aby jím mohl plně disponovat.

Jeden z pachatelů tohoto typu o tom doslova uvádí ve svém deníku:

„Přání způsobit bolest druhým není podstatou sadismu. Klíčovým popudem je mít úplnou nadvládu nad jinou osobou, učinit ji bezmocným objektem naší vůle, stát se absolutním vládcem, stát se jejím bohem, nakládat s ní, jak se nám zachce, ponižovat ji, zotročit ji – to jsou prostředky k cestě za tímto cílem. Hlavní je, aby trpěla. Potom už není větší síly nad jinou osobou, než způsobit jí bolest. Donutit jí podstoupit utrpení, aniž by byla schopna se bránit. Potěšení z úplné převahy nad druhou osobou je tím pravým základem sadistického popudu.“ (Hazelwood 2000)

Od patologického sexuálního agresora se sadista liší především uvedeným trýzněním a ponižováním. Oběť však při něm může být i usmrcena. Rekvizity, které pro své aktivity útočný sadista potřebuje, nosí obvykle při sobě. U tohoto devianta nemusí při činu vůbec dojít k vyvrcholení, stačí mu vzrušení z týrání oběti. Zvláštní formou agresivního sadismu je tzv. **nekrosadismus**, při kterém deviant dosahuje uspokojení zavražděním oběti, v některých případech nemusí mít s obětí ani blízký kontakt, k usmrcení může dojít např. střelnou zbraní (např. v USA je uváděn velmi známý případ „Samova syna“, sériového vraha Davida Berkowitze, který vyhledával a střílel mladé zamilované páry v autech, u nás je známý Václav Mrázek). Podle J. Zvěřiny (1994) patří k agresivním sadistům většina sériových sexuálních vrahů. Jejich delikty bývají často provedeny stereotypním rukopisem, stejnou technikou. Málokterý útočný sadista však zahajuje svou delikventní kariéru sexuální vraždou. Většinou se nebezpečnost jejich deliktů stupňuje. Typická progresse jde např. přes atypické expozice genitálu a méně závažné trestné činy.

Pseudopedagogický sadismus ohrožuje převážně děti nebo dospívající. Jeho hlavní složkou je důraz na drezúru a poslušnost. Fyzické násilí u této formy nemusí být tak výrazné, často je ale spojeno s násilím psychickým. Vyskytuje se v rodinách při výchově dětí a často také ve výchovných zařízeních. Je méně postřehnutelný než ostatní formy sadismu právě díky své „rodinné“ podobě.

Tento typ deviace se také vyskytuje (na rozdíl od předchozí) poměrně často u žen. Projevy pseudopedagogického sadismu často bývají diagnostikovány spíše jako projevy specifické poruchy osobnosti než jako sexuální deviace. To, že jde o formu méně viditelnou, než je agresivní sadismus, ale neznamena její menší společenskou nebezpečnost, i když k negativním důsledkům dochází v jiné sféře. O násilí v rodině se jen těžko obětím hovoří, a pokud neupozorní na spáchané násilí osoba vně rodiny, např. učitel, bývá často obětí vydána svému tyranovi napospas i po dlouhé roky. Případy dětí, které jsou týrány svými rodiči a které se dostanou po čase na veřejnost, se často vyznačují enormní krutostí.

Patologická sexuální agrese

Patologická sexuální agresivita není uvedena v klasifikaci MKN-10 jako specifická deviace a o tom, zda jí skutečně je, se stále vedou spory. Bývá zařazována mezi sexuální deviace a často bývá zaměňována se sadismem nebo s ním ztotožňována. Rozdíl mezi nimi je zejména v motivaci, která devianta vede k napadení, a ve způsobu nakládání s obětí. Podle J. Zvěřiny (1994) nemají někteří repetitivní a nebezpeční sexuální agresori žádnou zřejmou sadistickou deviantní vlohu. Tito mladí pachatelé atakují jim neznámé ženy. Jejich útok je prudký, nepředchází mu žádný pokus o verbální komunikaci. Napadená žena je osahávána, někdy povalena nebo znásilněna. Útočník se brání jakékoli kooperaci oběti. Behaviorální stereotypy těchto mužů připomínají chování lovecké. Často jsou tito muži psychopatickými osobnostmi s lehkým mentálním defektem. Výrazně defektní bývá jejich sociální adaptace. Pokud vůbec mají nějaký partnerský vztah, bývá špatně funkční a konfliktní.

U tohoto typu poruchy útočník zejména odmítá jakoukoli spolupráci oběti, na jeho vzrušení působí rušivě. Není zde přítomno samoučelné trýznění oběti a potěšení z něj, samotný útok směřuje obvykle k dosažení pohlavního styku. Opět ani zde nemusí dojít k vraždě, záleží na způsobu a brutalitě útoku. Smrt oběti ale není cílem pachatele.

Agresivní sexuální jednání se někdy také vyskytuje u mladíků, kteří netrpí patologickou sexuální agresivitou, ale jsou **psychosexuálně nezralí**. Rozlišení těchto dvou kategorií bývá však velmi obtížné a prakticky teprve další vývoj může ukázat, o kterou poruchu šlo.

Méně nebezpečné, i když společensky nežádoucí, jsou dvě specifické formy patologické sexuální agrese – **tušérství** a **frotérství**. Těmto deviantům přináší uspokojení, když se mohou třít (frotéři), nebo osahávat (tušéři) neznámou obětí. Většinou nemají tendenci s obětí komunikovat a nemají ani sklony k násilí. Místem jejich realizace jsou tlačenice v metru nebo davové akce typu koncertů. Nebezpečí spočívá v tom, že stejně jako exhibicionismus nebývá vždy neškodný a může se časem vystupňovat až k sadismu. Tyto formy mohou tvořit jakýsi předstupeň skutečné agrese, která se z nich může postupem času vyvinout.

Pro **ilustraci chování pachatelů sexuálních deliktů** lze uvést zajímavou kriminalistickou typologii sexuálních násilníků A. N. Grotha, kterou

upravil R. Hazelwood (2000). Zdůrazňuje její přednosti pro forenzní využití, zejména ve vztahu k analýze chování pachatele z výpovědi oběti či v rámci analýzy místa činu, rozlišuje čtyři hlavní a dvě vedlejší kategorie.

- **Pachatel ujišťující se o vlastní síle, nejistý (power-reassurance)**

Policisté jej nazývají „gentlemanským násilníkem“. Má komplexní fantazii souhlasného vztahu s ženou. Je nejběžnějším příkladem neznámého ritualistického násilníka. Pokouší se ujistit sám sebe o své maskulinitě (o níž hluboce pochybuje) prostřednictvím užití fyzické kontroly nad ženami. Fantazie, která pohání jeho chování, je o svolné, dokonce nedočkavé oběti, což je typ sexuálního kontaktu, jež se cítí naprosto neschopen realizovat ve svém každodenním životě. S obětí může hrát roli horoucího milence, hýčkájícího a skládajícího komplimenty na její vzhled. Často snažně vyzvídá, jestli ji to těší. Nejistý pachatel ukáže zbraň, nebo tvrdí, že nějakou má. Součástí jeho fantazie je však vyjádřit sílu prostřednictvím sexu, nikoli fyzického zranění. Jedná se o násilníka, který nejméně pravděpodobně použije více síly, než je nezbytně nutné, aby donutil oběť k souhlasu. Oběti si typicky vybírá v rámci své vlastní věkové kategorie. Nutí je svléknout se, čímž živí svou fantazii, že jsou jeho dobrovolnými partnerkami. Tento pachatel obecně tráví s obětí delší čas, zejména pokud narazí na výrazně pasivní ženu, na níž může realizovat všechny své sexuální fantazie. Poté se ve shodě s „pseudo-nesobeckým“ chováním může omluvit, a dokonce požádat o odpuštění.

Pachatel v Tennessee si vybral oběť, která žila sama, a vloupal se do jejího domu okénkem v koupelně. Ukázal jí nůž a řekl, ať udělá, co chce, a nic se jí nestane, čehož, jak oběť vypověděla, uposlechla. Líbal ji a hladil a v pěti minutách jí vaginálně znásilnil. Pak s ní zůstal v posteli na dalších 45 minut a mluvil o sobě. Řekl, že je vysokoškolsky vzdělaný a byl ženatý, dokud nenachytil svou ženu, jako ho podvádí s jiným mužem. Od té doby se stal sériovým znásilňovačem. „To je důvod, proč páchám tyto zločiny“, řekl, jako by jeho nešťastná osobní historie nějak vysvětlovala nebo tišila ponížení a trauma, které jí působil. Řekl jí, že zaparkoval auto 6 bloků od toho místa a nechal v něm klíčky. Doufal, že vůz nebude ukraden. Řekl, že má opilého kamaráda, který přijel s ním, ale že by mu nedovolil jít do domu, protože byl opilý a nebyl zodpovědný za své chování. Poradil jí, aby si opravila poškozenou západku na okně v koupelně.

Poté, co konečně odešel, a oběť volala policii, zjistila, že z její peněženky zmizelo 400 dolarů. Příští ráno, když otevřela poštovní schránku, našla obálku obsahující peníze a tištěnou poznámku od znásilňovače, barevně, velkými písmeny. V ní jí nejdříve znovu radil, ať si opraví zámek koupelnového okna. Potom psal, že se strašně omlouvá za svého opilého přítele, který se vplížil do domu a ukradl hotovost, ujistil ho prý, že to je vše, co vzal. Byl velmi šťasten, že mohl sdělit, že jeho auto nebylo ukradeno a přál jí a jejímu snoubenci hodně štěstí.

Ukrást 400 dolarů oběti znásilnění jen proto, aby mohl vrátit peníze a přesvědčit ji, že je opravdu dobrým člověkem, ilustruje způsob komplexního a propleteného uvažování, jehož je nejistý znásilňovač schopen.

- **Rozhodný pachatel, prosazující se prostřednictvím síly (power-assertive)**

Jde o jedince, který věří, že má právo udělat ženám cokoli, co chce. Jsou zde k použití pro jeho uspokojení. Jeho fantazie jsou minimální. Rozhodný pachatel se vyskytuje méně často než předchozí typ a ve srovnání s ním bývá násilnější. Prosazující se pachatel útočí, aby dal najevo svou maskulinitu, o níž nemá žádné pochyby. Klíčem k jeho pochopení je jeho silácký sebeobraz. Tento typ pachatele potřebuje, aby ho druzí viděli jako „chlapa“. Vybírá si oběť zhruba svého věku. Neútočí žádným předem daným způsobem a volí jakýkoliv příhodný čas a místo. Oproti nejistému pachateli strhá oběti oblečení z těla sám a zaútočí na ni opakovaně, nedbaje na její utrpení. Typicky používá určitou úroveň síly, ať už mu oběť odporuje, nebo ne.

Jeden pachatel tohoto typu popsal jeden ze svých činů. Přijel k ženě, řidičce stojící u svého nefunkčního auta. Měla s sebou dítě a byla vystrašená. On byl dobře oblečený a zdvořilý muž, a tak se žena za chvíli trochu uklidnila, vděčná za to, že někdo zastavil a nabídl jí svou pomoc. Zvedl kapotu a podíval se na motor s výrazem autority. „Potřebujete mechanika“, informoval ji a nabídl ženě svezení k nejbližší opravně. Díky jeho slušnosti a vzhledu riskovala přijetí nabídky. Jeli, trochu si povídali, než si všimla, že minul dva exity bez zastavení. Když se ho zeptala, kam jedou, vytasil zbraň a řekl jí, aby zmlkla. Křičela a on jí tvrdě udeřil zbraní do hlavy. Dočasně ztratila vědomí. Když se probírala, její oblečení bylo strháno pryč a on ji znásilňoval. Prosila ho, ať jí neublíží. Slíbil jí to, znovu ji udeřil a znovu jí řekl, aby zmlkla. Během dalších dvou hodin ji znásilnil ještě třikrát a dvakrát ji donutil k felaci. Když byl hotov, vyhodil ji nahou z auta. „Ukaž zadek a možná ti někdo pomůže“, řekl a odjel pryč, zanechávaje ji u okraje silnice s dítětem.

- **Zlobné odvetný pachatel (anger-retaliatory)**

Tento člověk útočí, protože je motivován vztekem a oplácí ženám za skutečné nebo domnělé zlo. Nemá téměř žádné fantazie. Jednoduše udeří. Typicky je jeho útok zažehnut něčím, co zahrnuje ženu. Takovou epizodou může být cokoli od zvolení ženy do veřejné funkce přes policistku ukládající mu pokutu až po hádku s manželkou. Tento znásilňovač užívá krajní sílu; jeho oběti často potřebují hospitalizaci. Obvykle s nimi tráví velmi krátkou dobu, často zažívá sexuální dysfunkci (z důvodu jeho extrémní hostility) a je vysoce impulzivní.

Typický sexuální útok tohoto pachatele se například stal na parkovišti supermarketu krátce po poledni. Uviděl ženu, jak si nakládá potraviny do svého auta. Šel k ní, odstrčil vozík z cesty, začal ji bít, hodil ji na zadní sedadlo jejího auta a znásilnil, poté vstal a odešel.

- **Zlobné excitovaný pachatel (anger-excitation)**

Jde o sexuálního sadistu. Trestá ženy, protože věří, že jsou zlé a silné, a snaží se jim tak sílu odejmout. Má hluboké a komplexní fantazie. Je nejnebezpečnější všem svým obětem. Je sexuálně stimulován utrpením svých obětí. Vyšetřovatelé neshledávají žádný jiný sexuální zločin do takové míry

plánovaný a metodicky vykonaný jako ten spáchaný zlobně excitovaným znásilňovačem. Každý detail je pečlivě promyšlen a nacvičen, ať už doslova nebo ve fantaziích pachatele. Zbraně a nástroje, přeprava, cestovní trasy, nahrávací aparáty, svazování – prakticky každá fáze byla plánována předem, s jednou významnou výjimkou. Sexuální sadista bude praktikovat svou brutalitu na své ženě nebo přítelkyni, ale většina jeho obětí budou osoby neznámé, cizí. Oběti budou vyhovovat určitým kritériím stanoveným násilníkem, aby splnily jeho touhy a fantazie, ale obecně s ním nebudou spojeny žádnými způsoby známými ostatním. To je také součástí plánu. Nechce žádná pouta, která by ho spojovala s obětí.

Když byl pachatel M. B. zatčen s důvodným podezřením na padělatelství, našly se mezi jeho věcmi ručně psané poznámky, podtrhané pasáže textu, kresby a nahrávky, kde vytvářel detailní záznamy svých tužeb a skutků. „Toto je nahrávka ohledně mých cílů,“ začíná pachatel na jedné nedatované nahrávce. „Číslo jedna na seznamu mých cílů je ustavit novou identitu, kompletní, se zázemím, školními záznamy, zaměstnaneckými záznamy, řidičákem, kartičkou sociálního pojištění, pasem, účtem v bance. Najmout si byt. Koupit si auto. Mít práci – nebo alespoň tak vypadat. Vše pod novou identitou. Tato nová identita by ke mně nemohla nikoho zavést za žádných okolností. Měla by být založena na jiném místě, v jiném městě. Druhý bod na mém seznamu cílů je koupit si dům, nejlépe koupit si pozemek a postavit si vlastní dům podle mých vlastních zvláštních specifikací a potřeb. Číslo jedna by byla garáž, pro jedno nebo dvě auta, k úplnému uzavření auta, bez oken tak, aby nikdo nemohl říct, jestli je auto na místě, nebo není. Také suterénní prostory – nebo pracovní prostor – který je skrytý a nezjistitelný běžným způsobem. Samozřejmě bych potřeboval tajné skryté komory, vybudované v domě na různé věci... spolu s tajným pracovním prostorem pro tisk a činnosti v temné komoře, zábavní prostor – tajný zábavní prostor, který by obsahoval klec, abych mohl mít zamčenou SMB (jeho kód pro „sadamasochistic bitch“ – sadomasochistickou mrchu). Velmi důležitá – vrcholně důležitá – by také byla spalovací pec, schopná velmi vysokých teplot, kompletního spalování. Ta by mohla být propojena jako spodní část od krbu v obývacím pokoji.

• **Vedlejší typy**

R. Hazelwood k nim počítá **příležitostného pachatele (opportunistic)**, který je na místě činu za účelem spáchaní jiného činu, jako např. vloupání. Oběť tu je a on se jednoduše zmocní příležitosti. Je pravidelně pod vlivem alkoholu nebo drog. Obecně užívá minimum síly a tráví jenom minimum času s obětí, než odejde. Pokud začne loupit a znásilňovat opakovaně, je přeřazen do jedné z hlavních kategorií. Dále jde o **znásilnění v gangu**, které zahrnuje tři nebo více pachatelů, a vždy je zde vůdce a neochotný člen, který oběti řekne něco o sobě. To je pachatel, na nějž by se policie měla zaměřit a pokusit se o profil. Jde o činy extrémně násilné, kde je ve hře schválení, osvědčení skupinou. Členové jsou ovlivněni skupinovým tlakem a rozhodováním. Jde o patologické skupinové chování, v němž je oběť téměř vždy vážně zraněna.

2.5 PROBLEMATIKA MOTIVACE JEDNOTLIVÝCH TYPŮ NÁSILNÝCH TRESTNÝCH ČINŮ

2.5.1 TRESTNÝ ČIN ZNÁSILNĚNÍ A POHLAVNÍHO ZNEUŽITÍ

Trestné činy znásilnění jsou v našem trestním právu (§ 185 trestního zákona, dříve § 241/1 trestního zákona) definovány jako uskutečnění soulože nebo jiného pohlavního styku s jinou osobou za použití násilí nebo pohrůžky násilím či zneužití bezbrannosti druhé osoby. Obětí může být nejen žena, ale od roku 2001 také dítě nebo muž. Znásilnění spáchaná ženami jsou vzácná. Většina znásilnění totiž nebývá oběťmi z různých důvodů oznamována (podrobněji v kapitole č. 7).

R. M. Holmes a S. T. Holmes (2002) definují násilnění (rape) jako násilí **fyzickou silou nebo psychickým nátlakem** (coercion). Rozlišují několik typů viktimizace: dokonané znásilnění, pokus o znásilnění, dokonaný sexuální nátlak, pokus o nátlak, dokonaný pohlavní styk (bez penetrace) a odpovídající pokus o pohlavní styk. U nátlaku a pokusu pohlavního styku bez penetrace připouštějí, kromě užití fyzické síly či její hrozby, též slib odměny jakožto formu tlaku. Pohlavním stykem bez penetrace rozumějí osahávání, líbání, laskání i přes oděv. J. E. Douglas a kol. (1997) zařazují znásilnění do širšího rámce sexuálních útoků. Sexuální útok podle toho vymezují jako takový trestný čin, při němž je oběť donucena silou či jiným nátlakem strpět sexuální aktivity.

Podle **vztahu pachatele a oběti** a do jisté míry i **podle způsobu provedení** lze rozlišit socializovaná a nesocializovaná znásilnění (Netík 1996).

K **socializovaným znásilněním** patří zejména delikty páchané příležitostně na různých oslavách, pracovních cestách, schůzkách apod., kde pachatel oběť zpravidla dobře zná, oba aktéři často bývají pod vlivem alkoholu, oběť nezdědka přispívá svým chováním ke vzniku kritické situace. Mohou sem patřit i některá znásilnění manželek. U tohoto typu deliktů se totiž zřejmě nejčastěji vyskytují falešná obvinění. Proto bývá zkoumána věrohodnost oběti. Motivací falešných obvinění může být snaha oběti „jednoduše“ vyřešit obtížný rozvod spojený s problémy kolem majetku či péče o děti, nebo nežádoucí následky pohlavního styku (např. otěhotnění), přivolat pozornost, zloba na „pachatele“, který se podle oběti choval v intimních chvílích nebo následně po nich nevhodně.

Úkolem pro znalce bylo posouzení věrohodnosti oběti znásilnění, která po večeru stráveném do té doby s neznámým mužem ve vinárně, pozvala budoucího pachatele do svého bytu, kde mělo poté dojít ke znásilnění. Incident se odehrál kolem 03.00 hod. v noci, oba aktéři byli pod vlivem alkoholu, žena se před „znásilněním“ vysprchovala. Důvodem oznámení trestného činu bylo mužovo bezohledné a do jisté míry agresivní chování při původně snad dobrovolném pohlavním styku (pachatelem byl osminásobný recidivista, který byl nedlouho před činem propuštěn z výkonu trestu) a to, že na závěr ženě ukradl prsten a peníze.

Znásilnění partnerek (zvláště v průběhu rozchodu či rozvodu) bývají často motivována potřebou pachatele ujistit se o tom, že oběť – partnerku – stále ovládají, že ji mají stále pod kontrolou, případně souvisejí se mstou.

Nesocializovaná znásilnění páchají obvykle pachatelé, kteří k oběti nemají žádný bližší vztah, před deliktem ji neznají a jejich trestné činy obsahují – na rozdíl od socializovaných – značnou míru násilí. Z psychopatologického hlediska se mezi pachateli podle J. Zvěřiny (1981) vyskytují nejčastěji hypersexuální, sociosexuálně nezralí mladí muži, anetičtí psychopaté, sadisté a repetitivní sexuální agresori. V Útratově souboru (1979) vysoce převládala diagnóza poruchy osobnosti (psychopatie), zatímco sexuální deviace byla diagnostikována pouze u 14 %.

J. E. Douglas a kol. (1997) rozlišují několik druhů sexuálních útoků: znásilnění v rámci kriminálního podnikání, znásilnění při závažném zločinu (felony rape), sexuální útok z osobních důvodů, nekontaktní sexuální obtěžování, domácí sexuální útoky, nárokové znásilnění, k němuž dochází např. na schůzce milenců nebo učitele se žákyní apod., znásilnění v rámci vztahu podřízenosti (lékař–pacient, trenér–dítě apod.), znásilnění motivované potřebou ujistit se o moci a vykořisťující znásilnění, zlobné znásilnění probíhající za doprovodu silného zlobného afektu a charakteristické vysokou mírou afektivní agrese, sadistické znásilnění, typické též vysokou mírou afektivní agrese a navíc různě závažnými zraněními, která pachatel zpravidla záměrně oběti způsobuje, dětskou a adolescentní pornografií, resp. její pořizování, shromažďování nebo prodej, znásilnění v průběhu únosu, sexuální útok ze skupinových důvodů, pro nějž je charakteristický útok několika pachatelů.

Oběti znásilnění

Již jsme zmínili, že u tzv. **nesocializovaných znásilnění** bývá oběť zpravidla pachateli neznámá. Oběť nesocializovaných znásilnění zpravidla ke spáchání trestného činu nijak významně nepřispívá, pokud nebereme v úvahu mírnou formu viktimologického zavinění spočívající v tom, že se oběť vyskytuje v nevhodnou dobu na nevhodném místě. Tím může být např. pozdní noční návrat osamělé ženy z práce nebo z oslavy opuštěnými ulicemi města či jinými odlehlými místy nebo provozování autostopu. I v případech znásilnění existují mnohonásobné či chronické oběti. U těch lze vždy určitou míru viktimologického zavinění nalézt.

V České republice dosud nebyl proveden výzkum, který by poskytl ucelená, pokud možno reprezentativní data o obětech znásilnění. Zahraniční poznatky mohou pomoci jen dílčím způsobem, spíše naznačením role oběti v motivační struktuře pachatele, upozorněním na některé specifické mechanismy, jimiž se oběť dostává pod kontrolu pachatele a příp. v ní i dlouhodobě zůstává (např. Netík a kol. 1997, 88–91).

Místo trestného činu znásilnění (modus operandi)

Pokud oběť přežije znásilnění, tj. pokud se pachatelův původní úmysl znásilnit nezmění vlivem zlobného afektu (např. při účinné obraně oběti) nebo